rekenschap

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR WETENSCHAP EN CULTUUR

UVH
UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK
BIBLIOTHEEK
Van Asch van Wijckskade 28
3512 VS Utrecht
Tel. (030) 239 01 99

75-1

B. NEEDHAM: SOCIALE WAARDEN VOOR BETERE STEDEN
J. TINBERGEN: BEPERKING VAN MATERIËLE GROEI
F. KUITENBROUWER: OPSPORING VERZOCHT

MRT. 1975 nr. 1
22e JAARGANG

rekenschap

Ik denk dat er werkelijk een hele andere mentaliteit moet komen; een mentaliteit waar de jeugd gelukkig al enigszins blijk van geeft. En weet u wat we nu heel simpel hebben ontdekt? Dat als je kijkt naar de ogenblikken waarop je je gelukkig voelde, — momenten van liefde, sex misschien of bijvoorbeeld als je drie of vier jaar oude zoontje 's morgens bij je in bed kruipt en je omhelst en kusjes geeft en iedereen zich warm voelt — welnu, als je naar deze ogenblikken terugkijkt, dan blijkt dat ze allemaal haast niets kosten.
De prijs van een bed en een deken zijn helemaal niet hoog. In het algemeen is mijn ervaring, dat onze geluksmomenten voortkomen uit momenten van eenvoud, en dat telt erg zwaar in dit verband. Maar we moeten dan wel eerlijk tegenover onszelf staan. Als iedereen nu eens een klein dagboekje zou bijhouden en er in schreef wanneer hij gelukkig is en ongelukkig; dat zou al een heleboel helpen. Want dan zou je merken dat je gelukkig bent als je temidden van je vrienden zit en grappen uitwisselt, je amuseert en elkaar stimuleert. En dat kost niets. Kortom geluk en eenvoud lijken altijd samen te gaan.

(John Galtung in vraaggesprek met C. Vogel 15-2-'75)

INHOUD

M.K.	Nog eens: abortus provocatus / 1
B. Needham	Sociale waarden voor betere steden / 4
J. Tinbergen	Beperking van materiële groei / 14
F. Kuitenbrouwer	Opsporing verzocht / 19
Job Knap	Inleiding en aanleiding / 23
O. Birman	Het humanisme van Vercors / 30
P. Krug	Actualiteiten / 36
P. Spigt	Notities van een lezer / 42

Nog eens: abortus provocatus

In het nummer van juni 1972 schreef ik in dit tijdschrift een korte beschouwing over het abortus-vraagstuk.
Ik signaleerde toen de belangstelling die weer voor dit onderwerp bleek en merkte toen op dat op 25 juni 1970 („ook al weer twee jaar geleden") Lamberts en Roethof een initiatief-ontwerp van wet indienden. En nu is het 1975 en het genoemde wetsontwerp komt misschien binnen niet al te lange tijd in diepgevroren toestand uit de ijskast.
Weer staan de kranten bol van artikelen over abortus. Men kan geen krant of tijdschrift meer opslaan of beschouwingen van de meest uiteenlopende aard worden aan dit onderwerp gewijd en het is niet aannemelijk dat er nog veel nieuws over te berde kan worden gebracht. Een ding staat wel vast: er zijn voorstanders en tegenstanders en die zullen niet in staat zijn elkander te overtuigen.
Wat is er de afgelopen jaren nog gebeurd?
Dat een kabinets-formatie op een oplossing van het abortus-probleem dreigde te stranden, dat aangezochte kandidaat-landsbestuurders hun verlangens op dit punt tot inzet maakten, dat de geestelijke herders van de katholieke bevolking hun gewicht krachtig in de schaal wierpen teneinde te trachten bestuurders in gewetensnood te brengen bij hun besluitvorming, lijkt allemaal minder belangrijk dan de werkelijke ontwikkelingen.
In de eerste plaats:
Er zijn een aantal op het uitvoeren van abortus gespecialiseerde klinieken verrezen, waar belanghebbenden zich tegen betaling van meer of minder geld, met uiterste zorgvuldigheid, dan wel met de franse slag, met- of zonder begeleiding voor of na de ingreep, van de niet gewenste boreling kunnen laten afhelpen. Busladingen vrouwen uit omliggende landen laten zich naar het Nederlandse abortusparadijs brengen.
Ten tweede:
Onverkwikkelijke tonelen spelen zich af tussen artsen die elkaar grof winstbejag verwijten. Eenvoudige rekensommetjes leren dat er artsen zijn die dankzij een, in wezen matige, vergoeding per verrichting toch in een niet-overdreven-lange werktijd maandinkomens verwerven van f 30.000,— of meer. Of de enorme „abortus-omzet" niet tot aanzienlijke verlaging der „verrichtingstarieven" zou moeten leiden is kennelijk niet tot een ieder doorgedrongen.
En ten derde:

Niet zó lang geleden vond de „zuig-curettage" ingang. Het scherpe curettemes heeft plaats gemaakt voor een eenvoudige vacuum-pomp-installatie waarmede vrijwel pijnloos en binnen enkele minuten de „ingreep" kan worden uitgevoerd, zonder dat langdurige nabehandeling is vereist. Het lijkt er een beetje op of de lunch-pauze kan worden benut om zich van een ongewenste vrucht te doen bevrijden.

Zijn we op de goede weg? Ik houd het er voorshands voor dat de abortuspraktijken in een soort gistingsproces verkeren, doordat de fles nog steeds hermetisch met een strafrechts-kurk is afgesloten. Wanneer eenmaal de stop van de fles is verwijderd neem ik aan dat de organisaties van artsen, die tot dusver in staat waren een redelijk stel regels voor een behoorlijke beroepsuitoefening samen te stellen en te handhaven, ook nadere regelen omtrent wijze van uitoefening van abortus, begeleiding voor en na de behandeling en tarifering zullen kunnen stellen en aldus de „uitgroei" in banen kunnen leiden.

Hoe het zij: er heeft zich een praktijk ontwikkeld die niet meer te keren zal zijn en in dat opzicht kunnen wij lessen uit het verleden putten. Immers de eeuwen door is er verlangen naar abortus geweest en zijn er wegen gevonden om al dan niet in strijd met de wet aan dit verlangen tegemoet te komen, zij het dat alles wat ondergronds, tegenwettelijk en ongecontroleerd moet gebeuren grote gevaren met zich brengt.

Ik ben het met het beleid van onze minister van justitie die beleidsproblemen door de rechterlijke macht wil laten oplossen bepaald niet eens op dit punt, maar ik kan wel aanknopen bij zijn opvattingen, zoals hij die eens kenbaar maakte.

Hij heeft ons eens voorgehouden dat het bij een massaal overtreden van een wettelijk voorschrift uiterst moeilijk is om dit voorschrift door middel van de er op gestelde sancties te handhaven. Welnu, het gevaar lijkt te dreigen dat zich zulks wederom gaat voordoen.

Er is reeds aangekondigd dat bestaande organisaties en artsen die tegen uitvoering van abortus geen bezwaar hebben, elke wettelijke regeling ten spijt, zullen voortgaan op hun wegen tot hulpverlening aan door zwangerschap in moeilijkheden geraakte vrouwen. En in dit licht gezien slaat mij de schrik om het hart wanneer ik kijk naar datgene wat de confessionele partijen omtrent de nog ongeboren vruchten van hun wetsontwerpers tot nu toe bekend hebben gemaakt.

Twee dingen vallen daarvan op.

De arts die de komende wet overtreedt is strafrechtelijk strafbaar en abortus is alleen toelaatbaar als lichamelijke of geestelijke gezondheid bedreigd wordt, waarbij de zogenaamde „sociale indicatie" wordt afgewezen.

Het is mogelijk dat de inhoud der wetsontwerpen tot nader inzicht kan leiden, maar ik teken reeds nu aan:

De arts die handelt, zoals de ontwerper van ons wetboek van strafrecht, Modderman het in 1881 noemde volgens „de voorschriften zijner wetenschap en de regelen zijner kunst in acht neemt" moet reeds daardoor niet-strafbaar zijn.

Er is tot dusver geen wettelijke bepaling die een bepaalde vorm van medisch handelen strafbaar stelt en uitvoering van abortus is een dergelijk handelen. Waar ligt de grens tussen „bedreiging van de geestelijke gezondheid" en de „sociale indicatie"?

Ik laat maar daar dat vrijwel elke sociale indicatie valt te brengen onder bedreiging van de geestelijke gezondheid. Ook wie te klein is behuisd voor een derde kind, kan daardoor in ernstige psychische moeilijkheden komen. Veel gevaarlijker vind ik de praktijk om door middel van „schijnverklaringen" van psychiaters volstrekt oncontroleerbaar bedreiging van de geestelijke gezondheid aannemelijk te maken.

Wetten die de mogelijkheid van ontduiking duidelijk meedragen zijn verwerpelijk en schadelijk voor de geestelijke gezondheid van ons volk.

Er bestaan gevaren.

Het gaat om dreigende beperking van individuele vrijheden in hoogst persoonlijke levensvragen. Wij staan voor dat de mens zich in vrijheid en met verantwoordelijkheid voor eigen handelen mag ontplooien. De mogelijkheid om in uiterste noodzaak wegen te mogen begaan waardoor voorkomen wordt dat een kind, niet gewenst, ter wereld komt behoort daartoe.

M.K.

Sociale waarden voor betere steden

De grote steden in Engeland zitten aan alle kanten vol problemen. In andere landen is men misschien zo gelukkig probleemloze steden te hebben; ik weet het niet, maar ik betwijfel het. In weer andere landen gaat het niet zozeer om stedelijke problemen maar om een echte stedelijke *crisis*. Daarbij denk ik aan de arme landen met hun snel groeiende bevolking die naar de onderontwikkelde steden toestroomt; de toestand in sommige Noord-Amerikaanse steden is misschien wel een crisis-situatie te noemen. In Engeland echter zou het overdreven zijn om in verband met onze grote steden van een crisis te spreken; de meeste van onze stedelingen zijn tamelijk tevreden met wat de stad hun biedt. Maar wij hebben wel degelijk problemen, heel ernstige zelfs waar de armere stedelingen onevenredig zwaar onder lijden.
Ik zal verder alleen de Engelse situatie behandelen.

Het gaat om mensen

Welke zijn nu de problemen? De eenvoud van deze vraag is misleidend; daar kunnen wij zonder enige voorafgaande beschouwing geen antwoord op geven. In de eerste plaats ben ik van mening dat wij deze problemen moeten bekijken uit het oogpunt van de schade en het leed die individuen daardoor wordt aangedaan. Wie zijn de mensen waar het om gaat? Wat betekent het voor hen? behoren wij te vragen. Pas dan krijgen wij inzicht in de persoonlijke werkelijkheid achter zulke abstracte probleemstellingen als: er zijn verkeersopstoppingen, de industrie trekt weg uit de stad, het gemeentebestuur zit in financiële moeilijkheden, er is woningnood. Wie zijn daar het slachtoffer van? moeten wij vragen. De nadruk die ik op het belang van deze vraag leg, komt voort uit mijn levensovertuiging, en die beïnvloedt mijn werk. Het gaat hier om mensen, die zijn waardevol, niet om een of andere abstracte eenheid zoals de maatschappij of de gemeenschap.
Ik wil hier William Blake aanhalen: „Wie anderen goed wil doen, moet dat in de kleinste details doen; het algemeen belang is een voorwendsel van schurken, hypocrieten en vleiers".

Problemen in en van steden

In de tweede plaats wil ik een onderscheid maken tussen problemen *van* grote steden en problemen *in* steden. Problemen *van* steden worden veroorzaakt door het wonen in steden: als mensen niet in steden maar in dorpen woon-

den, zouden dergelijke problemen verdwijnen. Voorbeelden daarvan zijn verkeersdrukte, duur wonen, gebrek aan speelruimte. Problemen *in* grote steden hebben andere oorzaken (zoals ons industrieel systeem) en worden het sterkst in steden ervaren omdat mensen zich daar verzamelen; Engeland is een van de meest verstedelijkte landen: 80% van de bevolking woont in grote of kleinere steden. Voorbeelden van problemen in grote steden zijn armoede, criminaliteit, werkloosheid; die zouden we toch nog houden ook al woonden de mensen in dorpen. Ik maak een onderscheid tussen deze twee soorten van problemen, niet omdat de ene soort urgenter is dan de andere, niet omdat slechts de ene onder de bemoeienis van stadsplanologen valt, maar omdat ze verschillende oplossingen vereisen. De problemen *van* grote steden kunnen meestal het beste aangepakt worden door de fysieke structuur van de steden te veranderen; problemen *in* steden kunnen het beste aangepakt worden met sociale en economische middelen.

Wat zijn de problemen?

Nu kunnen wij terugkomen op de vraag: wat zijn deze stedelijke problemen? Daar zou ik vooral op willen antwoorden aan de hand van mijn ervaringen als part-time medewerker aan een door het rijk gefinancierd onderzoeks- en actieproject in de binnenste wijken van onze grote steden.

Mijn team werkt in Zuid-Londen, in een gedeelte van Brixton, in het stadsdeel Lambeth. Het is een buurt met oude vervallen huizen en met gloednieuwe gemeentewoningen die onmiddellijk door vandalen beschadigd zijn. Het is een buurt met rassenspanningen, het culturele centrum van de West-Indiërs in Engeland, en er doen talloze verhalen de ronde over gangs van werkloze zwarte jongeren die geen dak boven hun hoofd hebben en alleen maar kwaad kunnen doen. Het is een buurt met slechte huisvesting, dakloze gezinnen, 16.000 mensen op de wachtlijst voor een gemeentewoning en geen enkel vooruitzicht dat ze die ooit krijgen. Het is een buurt van vuiligheid en armoede, rommel en lawaai. Het is een buurt waar de industrie snel uit wegtrekt, zodat er voor de bewoners geen behoorlijke banen meer zijn en de gemeente steeds minder inkomsten heeft. En, het ellendigste van alles, het is een buurt waar de bewoners uit weg willen, maar waarin zij gevangen zitten.

De problemen in Brixton zijn urgent, complex en duidelijk waarneembaar. Beter gesitueerde mensen die er op weg naar kantoor doorheenrijden, zien die armoedigheid; de kranten komen met verhalen over gewelddaden in propvolle scholen; de rassentegenstellingen zijn zichtbaar in de zwartheid van de West-Indiërs (het slechtste gehuisvest zijn weliswaar Europese immigranten — Malthezers, Cyprioten — maar die vallen niet zo op). Door die zichtbaarheid van de problemen heeft Brixton politieke aandacht gekregen. Aan het eind van de zestiger jaren vreesde de Britse regering dat er in dergelijke buurten rassenonlusten zouden uitbreken, zoals in Noord-Amerika, en zij is toen met projecten begonnen van het type waar ik nu aan meewerk. Er be-

staan soortgelijke situaties elders, in Londen en in onze andere grote steden — Birmingham, Manchester, Liverpool. Maar ik wil niet de indruk wekken dat een dergelijke opeenhoping van problemen bij meer dan een kleine minderheid (5%?) van onze stadsbewoners voorkomt. Anderzijds wil ik ook niet beweren dat alle andere buurten in onze grote steden geen problemen kennen. Vele van onze voorsteden zijn naargeestig en doods; door het gebrek aan afwisseling is het er weinig stimulerend voor de bewoners. Sommige wijken zijn zo slecht bereikbaar met openbaar vervoer dat gezinnen zonder auto nauwelijks buiten hun onmiddellijke omgeving kunnen komen; vooral oudere mensen zijn daardoor aangewezen op dure buurtwinkels, moeten zich erg inspannen om hun dokter te bezoeken, zijn niet in staat naar de bibliotheek te gaan. De gezinnen die wel een auto hebben, gebruiken deze weer ten nadele van de mensen die aan de verkeerswegen wonen en last hebben van het lawaai en de uitlaatgassen.
Bepaalde mensen hebben acute huisvestingssproblemen — dat geldt maar voor sommigen: vergeleken bij de rest van de wereld is de woningnood in Engeland klein. De Engelsen die moeilijk huisvesting krijgen, zijn de armen die geen alternatief hebben dan iets huren van particuliere huiseigenaren, waar het vaak al vol mensen zit met wie ze gemeenschappelijk woonruimten, keuken en w.c. moeten gebruiken, en waar ze hoge huren betalen en weinig rechtszekerheid genieten.
Anderen die met huisvestingsproblemen zitten zijn de gezinnen die voor het eerst een huis proberen te kopen; de markt voor bewoners van eigen huizen is net een krankzinnige club waarvan het lidmaatschap nauwelijks op te brengen is, maar als je eenmaal een paar jaar lid bent, zijn de voordelen in geld en veiligheid uitgedrukt ook enorm.
Veel mensen zouden aan deze lijst ook zaken willen toevoegen als de grove en massale vernieuwing van zo veel van onze stadscentra met winkels en kantoren die lelijk zijn, en de reusachtige kantoorgebouwen voor reusachtige winsten, winsten die weer vergroot kunnen worden door die gebouwen jarenlang niet te verhuren. Maar als ik het criterium "Wie zijn de slachtoffers?" hanteer, blijken deze veranderingen geen grote stedelijke problemen op te leveren, al wordt het stadsbeeld er wel door bedorven.

Sociale waarden als selectiecriterium
Wat moet er nu aan deze problemen gedaan worden? Hoe moeten ze aangepakt worden? Het is gemakkelijk deze moeilijk te beantwoorden vragen te stellen; zo gemakkelijk, dat wij vaak vergeten dat daar altijd een vraag aan vooraf behoort te gaan: Is het wel nodig dat er iets aan deze problemen wordt gedaan? Stel dat iemand zegt: mijn probleem is dat mijn inkomen maar £ 5000 per jaar bedraagt, en dat ik geen garage heb voor mijn tweede auto. Dan zou ik zeggen: de overheid hoeft zich met dergelijke problemen niet bezig te houden. Sommige persoonlijke problemen zijn sociale problemen, andere blijven in de particuliere sfeer.

Ik zou over sociale waarden spreken en dat zal ik nu eindelijk meer expliciet doen. Als we zeggen: het probleem van de man die binnenshuis geen w.c. heeft moet van officiële zijde worden aangepakt, en bij het probleem van de man die geen garage heeft voor zijn tweede auto hoeft dat niet, dan hanteren we sociale waarden om onze problemen te kunnen *selecteren*. Bovendien hanteren we sociale waarden al vóór die fase: als criterium bij het *definiëren* van problemen. We noemen iets een probleem als de feitelijke omstandigheden niet beantwoorden aan normen of verwachtingen; deze normen en verwachtingen vormen onze sociale waarden.
Is het bijvoorbeeld een sociaal probleem als een gezin £ 10 per week ontvangt? De meeste mensen in Engeland zouden ja zeggen, omdat £ 10 per week een krepeerinkomen is. Stel dat een gezin £ 20 per week ontvangt; je kunt van £ 20 per week leven, maar dat is niet eenvoudig — £ 20 per week ligt ver beneden het nationale gemiddelde gezinsinkomen. Sommige mensen vinden dat dit een probleem vormt waar de overheid iets aan moet doen, weer anderen niet; dat hangt van hun sociale waarden af. De meeste mensen in Engeland zouden zeggen: dat is nog geen sociaal probleem. Anderen zouden zeggen: zolang er nog bepaalde mensen honderden ponden per week verdienen, hebben we het probleem van de hoogst onrechtvaardige verdeling van inkomens. De mensen die dat zeggen hangen heel duidelijke sociale waarden aan, die verschillen van die van de meeste Engelsen. Sociale waarden beïnvloeden dus niet alleen de manier waarop wij stedelijke problemen aanpakken, maar ook hoe wij ze definiëren en selecteren.

Institutionele veranderingen
Voor ik aangeef wat die sociale waarden behoren te zijn, wil ik de aandacht vestigen op twee punten in verband met wat ik als een fundamentele kwestie beschouw. Het eerste punt is dat, om bepaalde stedelijke problemen te kunnen oplossen, er grote veranderingen nodig zijn. Ik geloof niet dat een revolutie nodig of wenselijk is om die veranderingen te bewerkstelligen. Het is, volgens mij, onzin te spreken over het belichamen van sociale waarden in een revolutie, want door een revolutie verandert er zoveel dat niemand zeker weet of die sociale waarden na de revolutie nog gerespecteerd zullen worden. Ik ben daarentegen voorstander van *institutionele* verandering. Wat wil dat zeggen? Dat wil zeggen: veranderingen in de wetten die betrekking hebben op steden, vooral eigendoms- en grondrechten en de wettelijke bevoegdheden van plaatselijke besturen. Dat betekent veranderingen in financiële overeenkomsten, grondbelasting, in toelagen en subsidies, in de gemeente-inkomsten. Het betekent veranderingen in de bestuursorganisaties, in de manier waarop de overheid de stedelijke problemen aanpakt, in de verhouding tussen macht en verantwoordelijkheden van de centrale en plaatselijke overheden. En het betekent veranderingen in de vaardigheden en in de houding van de mensen die met het oplossen van de problemen belast zijn (maar ik moet wel zeggen, hoewel ik zelf college geef aan stadsplanologen, dat volgens mij de instel-

lingen waarin zij werken meer invloed op hen heeft dan de opleiding die wij hun trachten te geven).
De vraag is dus nu: welke sociale waarden behoren er in deze institutionele veranderingen tot uitdrukking te komen?

Behoud van steden
Het tweede punt is dat wij, naar mijn mening, moeten zorgen dat de grote stad kan voortbestaan. Sommigen zien met blijdschap de dood van de grote steden tegemoet, zij zeggen dat ze ten onder zullen gaan aan hun eigen interne tegenstellingen (zoals Marx meende dat dit met het kapitalisme zou gebeuren). Dan kunnen wij in dorpen en kleine gemeenschappen leven, waar al die problemen zich niet meer voordoen.
Er zijn twee redenen waarom ik niet wens dat de steden ten onder gaan. De eerste is van economische aard: in steden is er zoveel kapitaal in gebouwen geïnvesteerd, dat wij het ons niet kunnen veroorloven om weg te trekken en de gebouwen elders neer te zetten. De tweede reden ligt in de sociale sfeer: de grote stad biedt de mensen een bevrijdende verscheidenheid aan keuzemogelijkheden. Een stadseconoom (W. Z. Hirsch) heeft bijvoorbeeld gezegd dat steden plaatsen zijn waar men zijn brood kan verdienen door zijn hobby te beoefenen. Ook biedt een stad mogelijkheden tot sociaal verkeer, persoonlijke contacten, een keuze van vrienden, de gelegenheid tot discusiëren, werken, spelen, of kerkbezoek met gelijkgezinden. Steden zijn centra van cultuur en beschaving.
Tot voor kort dacht men dat de auto de steden zou doen uiteenvallen, omdat iedereen zo mobiel zou worden dat men persoonlijke contacten kon onderhouden zonder dicht op elkaar te wonen; "gemeenschap zonder nabijheid", luidde de uitdrukking. De huidige onzekerheid over auto's en benzine pleiten weer voor het behoud van de steden. Wanneer iedereen in de toekomst over een videofoon beschikt zou er geen behoefte aan steden meer kunnen zijn, maar dan ook alleen als wij geen plezier meer hebben in het gezelschap van anderen. Steden zijn zo waardevol dat we ze niet in de steek mogen laten.

De vraag is dus: welke sociale waarden zijn in het geding bij de institutionele veranderingen die nodig zijn om onze stedelijke problemen op te lossen zonder onze steden te vernietigen?

Respect voor kennis
In de eerste plaats moet er meer respect komen voor kennis. Er is nog zoveel dat we niet weten van steden, hoe ze functioneren, hoe de mensen er gebruik van maken; wij moeten dit gebrek erkennen en de wil tonen onze kennis te vermeerderen, en dat moeten we doen zowel met behulp van de natuurwetenschappen als van de sociale wetenschappen.
Het lijkt misschien vreemd dat ik hier een punt van maak: ik doe dat als reactie op de afkeer van wetenschap (die niets meer of minder is dan het

zoeken naar kennis) van de kant van zoveel jonge mensen, en van oudere mensen die wijzer moesten zijn. Misschien dat die afkeer van wetenschap een modeverschijnsel is dat zijn hoogtepunt al bereikt heeft. Laten we dat hopen, laten we hopen dat we ons geloof herwonnen hebben in het menselijk vermogen om de waarheid te vinden en de onwaarheid te herkennen. Als dat zo is, dan zullen wij bereid zijn in onze steden te experimenteren, om te leren van onze vroegere bouwwerken en om nieuwe dingen te bouwen om weer van te leren. Naast dit vertrouwen in het vermogen van de mens om zijn kennis te vergroten moeten wij het daarmee samenhangende geloof tonen in zijn vermogen om nieuwe en betere oplossingen te bedenken, het geloof in de creativiteit van de mens.

Respect voor mensen

In de tweede plaats moeten wij individuen en hun grillen en wensen respecteren. Dat is gemakkelijk gezegd, maar men beseft meestal niet wat dat allemaal met zich meebrengt. Ik zal een paar voorbeelden geven. Een van de aspecten is dat wij niet onzorgvuldig met het bestaan van mensen mogen experimenteren. Zoals ik al heb uiteengezet, zijn experimenten hoogst noodzakelijk, maar daar mogen heel weinig proefkonijnen in betrokken worden; niemand in Engeland wist wat voor effect het wonen in hoge flatgebouwen op de bewoners zou hebben, maar er zijn er duizenden van gebouwd en nog meer duizenden gezinnen ongelukkig gemaakt voor het experiment tot een mislukking was verklaard. Een andere factor is dat planologen mensen behoren te accepteren zoals ze zijn en niet moeten bouwen voor mensen zoals de planologen graag willen dat ze zijn, of om de mensen te veranderen.

De meeste Engelse gezinnen willen een huis dat als het hunne herkenbaar is, waarin zij hun individualiteit kunnen uitdrukken, en met een drempel die een duidelijke afscheiding vormt tussen hun particuliere en hun openbare leven (een gracht met ophaalbrug rondom het kasteel dat het "home" van de Engelsman is). Toch zijn en worden er in grote gedeelten van onze steden reusachtige gemeentelijke woonwijken gebouwd, waarin de individuele woning ondergeschikt is gemaakt aan de architectonische eenheid van het geheel, waarin de voordeuren van de bewoners direct uitkomen op openbaar terrein en slechts een povere psychologische barrière vormen, waarin de mensen helemaal geen zeggenschap hebben over hun woning of over de gemeenschappelijke ruimten.

Waarom? De redenen zijn gedeeltelijk van economische aard, maar ook van ideologische aard. Planologen en architecten denken dat de arbeidersgezinnen die een gemeentewoning huren weinig individuele identiteit bezitten en zich alleen thuisvoelen en kunnen verwerkelijken in een proletarische gemeenschap; daarin verschillen de arbeiders van de individualistische middenklasse. Als planologen en architecten dat werkelijk denken, zijn zij niet op de hoogte. De meer waarschijnlijke verklaring voor dit type van huisvesting is veel verontrustender: planologen en architecten menen dat de arbeidersklasse

collectief ingesteld *behoort* te zijn, en zo niet dan zal het wonen in dergelijke enorme wijken die instelling wel bevorderen.
Ondertussen schilderen sommige bewoners hun voordeuren rose of paars, brengen ouderwetse koperen lantaarns aan in de portieken, schutten stukjes open ruimte af, zetten bloembakken in de vensterbank, laten planten tegen de muren opgroeien; dat is allemaal verboden en het maakt de architecten razend. Anderen worden door het gebrek aan zeggenschap over hun woning zo van hun omgeving vervreemd, dat zij zich onverantwoordelijk gaan gedragen: ze doen niets aan het onderhoud, de kinderen vernielen de lantaarns en beschadigen de muren, volwassenen hebben geen zin het hun te verbieden.

Vrijheid en beperkingen
Uit die noodzaak om rekening te houden met mensen en met hun verlangens vloeien nog allerlei andere consequenties voort. Wij zouden bij de bouwplannen zo min mogelijk beperkingen moeten opleggen en ons vooral onthouden van kleinzielige bemoeiingen. Maar er is in Engeland de laatste paar jaren juist een stroom van wettelijke bepalingen losgekomen, waardoor de mensen steeds verder beknot worden in wat ze met hun eigendom mogen doen. Waarom mag ik geen winkel openen in mijn eigen huis? Of mijn huis afbreken zonder vergunning? Waarom moet ik in een buurt die op de monumentenlijst staat eerst vragen of ik binnenshuis mag verbouwen of een andere kleur verf mag nemen voor het buitenwerk? Waarom mag mijn buurman geen garage naast zijn huis zetten? De Engelse filosoof John Stuart Mill zei dat ieder mens in principe vrij moest zijn om te doen wat hij wilde, tenzij hij daar anderen mee *schaadde.* In een stad kun je nauwelijks iets aan je huis doen zonder dat het anderen *aangaat;* als ik het rood of groen verf zullen zich daar misschien een paar mensen aan *ergeren,* maar ze worden er niet door geschaad. Sommige planologen in Engeland willen het principe van Mill zo aanpassen dat iedereen mag doen wat hij wil met zijn grond en gebouwen tenzij hij daar anderen mee *ergert;* dat is een gevaarlijke weg waarop wij hen niet mogen laten voortgaan.

Keuzemogelijkheden
Hoewel het respect voor mensen en hun vrijheden in bepaalde opzichten remmend kan werken op het bouwbeleid, kan het in andere opzichten ook stimulerend zijn. Waarom? We moeten de stad zien als een omgeving die een rijke verscheidenheid van mogelijkheden biedt: keuze in huisvesting, keuze in vrienden, keuze in woonbuurt, keuze in levensstijlen, keuze in recreatie, keuze in opleiding, keuze in culturele en intellectuele prikkels. De beter gesitueerden in Engeland hebben dit overvloedige feestmaal altijd ten volle genoten. Jammer genoeg worden er zoveel mensen eerder ondermijnd dan verkwikt door steden, omdat zij niet in staat zijn meer dan een enkele gang van de maaltijd te proeven. Dat komt voornamelijk doordat zij gebrek aan tijd en aan geld

hebben, twee dingen waar een bouwbeleid weinig aan kan doen. Maar planologen hebben wel het vermogen om de reeks keuzemogelijkheden te vergroten of te verkleinen.
Door het slopen van oude gebouwen met lage huurprijzen wordt bijvoorbeeld de verscheidenheid van winkels verkleind (waar kun je in een nieuw stadscentrum oude buitenlandse postzegels kopen, of visgerei of bladmuziek?), de verscheidenheid van werkplaatsen vermindert (waar begin je tegenwoordig een bedrijf voor autoreparaties, horlogereparaties, of voor houtbewerking?), de verscheidenheid van sociale activiteiten neemt af (de dansschool van mijn dochter zal moeten sluiten als de stadsontwikkelaars het gebouw afbreken waar zij les heeft; in gerenoveerde woonwijken is de Victoriaanse kerk de enige plaats waar de huurdersvereniging kan vergaderen of waar men een een-en-twintigste verjaardag kan vieren), de verscheidenheid van huisvesting verdwijnt praktisch (pas getrouwde echtparen hebben nauwelijks keuze, ze zijn gedwongen een huis te kopen dat ze zich eigenlijk niet kunnen permitteren omdat er steeds minder huurwoningen door particuliere eigenaren worden aangeboden).
Ik wil nog een ander voorbeeld geven van de invloed van planologen op die keuzemogelijkheden. In Engeland hebben de mensen die door de gemeente gehuisvest zijn meestal andere beroepen, voorkeuren, vrijetijdsbesteding en opleidingsverwachtingen, dan de bewoners van eigen huizen. Als gevolg daarvan hebben de gebouwen en de activiteiten in een gemeentelijke woonwijk een ander karakter dan in buurten met particulier woningbezit. Als nu een huiseigenaar een ruimere keuze van vrienden of mogelijkheden verlangt dan er in zijn eigen buurt te vinden is, dan zal hij in de nabijheid van een gemeentelijke woonwijk willen zitten, en vice versa. Maar de nieuwe woonwijken zijn meestal enorm groot en homogeen, en de vele duizenden gezinnen daar leven gescheiden van de vele duizenden gezinnen in eigen huizen.
Nog een voorbeeld is het vervoer. Autobezitters hebben vier mogelijkheden: zich verplaatsen per auto, met het openbaar vervoer, te voet, of thuisblijven; zij die geen auto bezitten, hebben drie mogelijkheden: zich verplaatsen per openbaar vervoer, te voet of thuisblijven. In de meeste steden is het vervoersbeleid nog steeds meer gericht op het belang van de autobezitter dan op dat van de tweede categorie. Op een meer abstract niveau kunnen we zeggen dat de fysieke omgeving geen dingen laat *gebeuren,* maar daar wel mogelijkheden toe kan bieden — of deze belemmeren. Een van de taken van stadsplanologen is een *fysieke structuur* te scheppen waarin de mensen kunnen leven zoals zij dat zelf willen.

Zorg voor armen en zwakkeren

Een derde sociale waarde die ik in de stedenbouw belichaamd zou willen zien is de zorg voor zwakkeren en minder bedeelden. Dat is niet zo verbazingwekkend: de meeste Westerse industriële democratieën streven naar een progressieve herverdeling van macht en geld. En in Engeland levert het

woningbeleid daar een bijdrage aan: gemeentelijke woningbouw wordt uit de markt genomen (in de vrije markt winnen de rijken het altijd), dat is ook het geval met bouwgrond voor nieuwe steden, met grond voor wegen, met parken en stranden. Maar de meeste bouwgrond is nog in particuliere handen, wat tot gevolg heeft dat de rijkeren in nieuwe huizen aan de rand van de stad kunnen trekken terwijl de armeren de oudere woningen in de binnenstad krijgen. Onze stadscentra zijn het gevechtsterrein van slechts de zeer rijken; mensen met midden- of lagere inkomens doen niet mee. Maar aangezien de zeer rijken onderling wedijveren om de gunst van de consumenten, en aangezien de mensen met de middeninkomens het meeste geld besteden, hebben die indirect een grote invloed op de structuur van de stadscentra. Arme mensen hebben te weinig geld om speculanten aan te trekken voor het bouwen van winkels, kantoren, hotels, parkeergarages, dus die indirecte invloed missen zij.

Rationele en open procedures

Dan is er een sociale waarde die ik graag tot uitdrukking zou willen zien komen in het *proces* waardoor groei en verandering in onze steden wordt begeleid: het toepassen van rationele en open procedures. Het is niet verwonderlijk dat de recente corruptieschandalen bij Engelse gemeentebesturen (die beroemd waren om hun onkreukbaarheid) betrekking hadden op bestemmingsplannen en bouwvergunningen; dat is niet verwonderlijk omdat grond en gebouwen zo enorm veel waard zijn. Het is juist deze waarde, en vooral de potentiële waarde van grond, die als het voornaamste argument wordt gebruikt door de voorstanders van geheime procedures: een nieuwe weg kan grondeigenaars financieel maken en breken, vandaar dat overleg over alternatieve tracé's binnenskamers plaats moet vinden en alleen de definitieve beslissing in de openbaarheid komt. Als ons huidige voorstel tot het nationaliseren van bouwgrond wordt aangenomen, zou dat argument voor geheimhouding vervallen. Ik juich dit voorstel dus toe, ondanks de gevaren voor individuele vrijheden die aan iedere nationalisatie kleven.

Voor het aanvaarden van die rationele en open procedures is meer nodig dan een wetswijziging, daarvoor is ook nodig: vertrouwen in de rationele eenheid van het mensdom. Deze formulering is van Popper (The Open Society and its Enemies), en hij bedoelt daarmee de overtuiging dat, hoezeer hun belangen ook uiteenlopen, tegenstanders met elkaar om de tafel kunnen gaan zitten en een gemeenschappelijke taal zullen vinden waarin zij naar de oplossing van hun geschillen zoeken. Die tegenstanders kunnen zijn: projectontwikkelaars en zij die van hun projecten gebruikmaken, verhuurder en huurder, automobilist en voetganger, communist en kapitalist.

Betere stedenbouw

Tenslotte is er ook veel moed nodig bij het ontwerpen van betere steden. De grote Engelse humanist E. M. Forster schrijft over een boek waarin de dichter

W. H. Auden de drie-eenheid Zee, Woestijn en Stad postuleert. Forster schrijft:
„Wij kunnen niet meer wegvluchten naar de woestijn of naar de golven en net doen alsof daar onze bestemming ligt. We hebben tijd en ruimte vernietigd, wij hebben de woestijn beploegd en de zee overbrugd om aan het einde van ieder vergezicht slechts onze eigen afstotelijke gelaatstrekken terug te vinden. Wat blijft er nog voor ons over, waar moeten wij heen? Naar de stad die wij nog niet hebben gebouwd, naar de ongeboren staat, naar het nieuwe heldendom.
Het beeld van de held van vandaag is niet meer dat van de man die door de woestijnen trekt en alle wereldzeeën heeft bevaren, maar dat van de minder spectaculaire figuur van de bouwer die de verwoeste muren van de stad optrekt. Wij staan aan andere verleidingen, morele gevaren bloot dan zij. Wij zullen niet zo snel door eenzaamheid tot prometheïsche hoogmoed vervallen; wij zullen eerder lafaards worden tegenover de tiran die ons wil doen liegen in dienst van de Valse Stad. Laat ons bij het lezen van de journalen van hun noodlottige maar heroïsche omzwervingen hun moed gedenken." [1]).

Barrie Needham

(Vert. J. W. F. Klein-von Baumhauer)

[1]) Forster, E. M., 1975 „Two Cheers for Democracy" Penguin, Harmonds-Worth, pp. 273-3.

Beperking van materiële groei

1. Grenzen aan de groei

In de laatste jaren is het tot een wijder publiek doorgedrongen dat de onstuimige groei van de consumptie in de rijke en de bevolking in de arme landen wel eens tot rampen zouden kunnen leiden die we beter zouden kunnen vermijden. Met name de twee rapporten [1, 2] die tot nu toe zijn uitgebracht aan de Club van Rome hebben daarover berekeningen gemaakt. Allereerst is de voedselnood in de Sahel en in delen van Azië voor de daar wonenden een onheilspellend teken van de mogelijke verdere slachtoffers die in de komende jaren te verwachten zijn, als er geen ernstige maatregelen genomen worden om tot een hogere voedselproduktie en een betere verdeling te komen. In bedoelde rapporten worden daarnaast cijfers gegeven over het aantal jaren waarvoor nog koper, zink, lood, petroleum en steenkool beschikbaar is, als de thans bekende reserves worden gebruikt in het versnelde tempo van de laatste tientallen jaren. Er wordt aan herinnerd dat aan deze voorraden eenmaal een eind komt, ook al zullen verdere voorraden ontdekt worden.

2. Gebrek aan kennis

Intussen zijn de geleerden van verschillende vakken het in genen dele met elkaar eens. De twee genoemde rapporten zijn enerzijds scherp aangevallen door een aantal economen, technici, geologen en zelfs agronomen, die veel optimistischer zijn. Zij wijzen er op, dat in het verleden meer zulke „onheilsprofeten" zijn opgetreden, vooral Malthus en zijn volgelingen, en dat door de voortdurende stroom van nieuwe vindingen die de technici gedaan hebben, steeds weer uitbreiding van de produktie mogelijk geweest is en aanvankelijke bezwaren uit de weg geruimd zijn.

Anderzijds echter zijn vele biologen en ecologen minstens zo pessimistisch als het echtpaar Meadows en Mesarovic en Pestel. Zij zien nog veel meer symptomen van naderend onheil naast de voortgaande vervuiling van de oceanen, de overbevissing der zeeën en de reeds heersende hongersnood in delen van Afrika en Azië.

De grote moeilijkheid van deze discussie is, dat men grotendeels langs elkaar heen praat. Men spreekt niet over dezelfde dingen. Onder de redenen tot zorg van de ecologen is b.v. het verschijnsel van de afnemende genen-diversiteit bij een steeds sterkere selectie van gewassen op hun produktiviteit (opbrengsten per ha). Deze genen-verarming leidt tot grotere gevoeligheid voor ziekten en

insektenplagen. Deze verschijnselen vinden geen plaats in de modellen der economen en agronomen. Aan de andere kant hebben de ecologen nog geen cijfers over de belangrijkheid van de door hen gesignaleerde processen voor de toekomstige wereldproduktie. De milieuverdedigers vertellen ons dat we moeten oppassen de Dollard, de Waddenzee en de Oosterschelde niet aan te tasten; het zijn unieke broedplaatsen voor vogels en vissen. Maar hoeveel van die unieke gebieden wij, over de wereld als geheel, intact moeten laten, kunnen zij de economen niet vertellen. Er blijkt op de wetenschapsgebieden, die in de huidige omstandigheden strategisch geworden zijn, een aantal zwarte plekken — plekken van onwetendheid — te bestaan, die we eerst moeten gaan onderzoeken, om met enige grotere zekerheid te kunnen spreken. Wat we vandaag kunnen zeggen blijft dus intuïtief en daardoor onzeker. Zo moet men alle desbetreffende uitspraken zien.

3. Vervanging van schaarse hulpbronnen door uitvindingen

Wel kan worden gesteld dat we in de laatste honderd jaar hebben geleerd om dezelfde behoeftenbevrediging te bereiken met bv. steeds minder staal — om één voorbeeld te noemen. Van staal maakten we velerlei machines die de produktie van de mens overnamen. Die machines leerden wij langzamerhand met minder materiaal, dus lichter, te produceren, terwijl zij ingewikkelder en daardoor produktiever werden gemaakt. We leerden om hun leegstand te verminderen en om ze sneller te doen draaien. We leerden op tal van punten om minder materiaal te verspillen. Bij velerlei voedingsmiddelen vindt nog altijd verlies plaats door verspilling, door bederf, door ondoelmatige opslag, door ratten. We schakelden over van staal op aluminium, dat veel lichter is, en van koper op aluminium, welk laatste metaal veel meer in de aardkorst voorkomt dan koper. We leerden de kernenergie maken. Ongetwijfeld zijn er nog nauwelijks te bevroeden andere mogelijkheden die door de steeds groeiende aantallen wetenschapsmensen zullen worden gevonden. Wellicht zullen deze de gevaren verbonden aan het werken met kernenergie verder weten te beperken. Welicht ook zullen de fabrieksinstallaties en de auto's van de toekomst veel minder vervuilend worden dan de tegenwoordige.

4. Overschakeling op blijvende bronnen

Terwijl wij in de laatste tientallen jaren sterk hebben ingeteerd op de voorraden olie en steenkool, die in miljoenen jaren door de natuur waren opgebouwd, is er één energiebron die we maar voor een heel klein gedeelte gebruiken en die we als praktisch eeuwigdurend kunnen beschouwen. Ik bedoel natuurlijk de zonnestraling. Een begin is gemaakt met de toepassing daarvan, zoals men weet. Doch ook hier blijft nog alles te doen. Er zal, nu de olieprijzen zoveel hoger zijn gesteld, zeker veel harder verder aan gewerkt worden.
Overigens is één manier om van de zonnestraling meer gebruik te maken, dat weer meer natuurlijke grondstoffen zoals katoen, sisal en jute gebruikt worden dan wij nu gewend zijn te doen. De concurrentiepositie van deze natuurpro-

dukten is natuurlijk weer versterkt door de kostenverhoging van synthetische produkten, zowel door de hogere olieprijzen als door de noodzaak anti-vervuilende installaties toe te voegen aan het produktie-apparaat.

5. Enkele voorzichtige gissingen

In het voorgaande zijn zeer kort een paar van de belangrijkste probleemgebieden aangeduid die veel nader onderzoek vergen, voordat we zeker weten hoe we ons moeten opstellen in het aangezicht van de bedreigingen die ons omringen. Wij kunnen echter niet wachten met een nieuwe politiek en een herziening van onze levenswijze, totdat het wetenschappelijk onderzoek voltooid is — het is trouwens nooit voltooid. Zoals gezegd, moeten we op intuïtieve oordelen varen, als het enige beschikbare kompas. Omdat ik enige keren de botsing der meningen tussen optimisten en pessimisten heb meegemaakt, heb ik getracht om een voorlopig en zeer vereenvoudigd beeld te geven van de gevaren en de houding die we daartegenover zouden moeten aannemen. Iets meer bijzonderheden zal men elders [3] kunnen vinden.

Uitgangspunt is dat het tot nu toe moeilijk is gebleken om de gemiddelde toename van de jaarlijkse voedselproduktie op 3% te krijgen. Niettemin neem ik aan dat dat mogelijk is en dat dat nog ongeveer veertig jaar zou kunnen doorgaan, waarmee dan echter de grens bereikt zou zijn van wat ecologisch te handhaven is. Dat zou een ruim driemaal zo hoge voedselproduktie betekenen voor omstreeks de jaren 2010—2020.

Een verder uitgangspunt is dat we bij de verdeling van dit voedsel hoge prioriteit moeten geven aan verbetering van het lot der 40% armste bevolking in de ontwikkelingslanden. Daaraan geef ik concrete inhoud door te stellen dat het inkomen per hoofd van de ontwikkelingslanden over de genoemde periode moet groeien met 5% per jaar. Dan zou een peil van acht maal het tegenwoordige bereikt kunnen worden en dat zou een menswaardig bestaan inhouden, ongeveer het peil van Zuid-Europa, gemiddeld genomen. Gezien het feit dat de rijke landen, gemiddeld per hoofd, zoveel meer schaarse hulpbronnen verbruiken dan de arme, is een afremming van onze groei waarschijnlijk onontkoombaar. Ik neem aan dat wij die groei in de genoemde veertig jaar van de huidige 3 procent tot nul kunnen terugbrengen, waardoor wij gemiddeld per jaar — over die periode — toch nog wel met 1,7% per jaar zouden groeien. Wij willen toch immers nog wel enige lotsverbetering voor onze lage inkomensgroepen.

Uit de drie genoemde getallen laat zich schatten hoeveel mensen omstreeks 2010—2020 op de genoemde wijze zouden kunnen leven, in acht genomen het deel van hun inkomen dat zij aan voedsel besteden. *Het blijken er niet meer dan ca 6 miljard te zijn. Dat is minder dan zelfs de laagste bevolkingsprognoses aangeven.*

Hiermee is de situatie m.i. gekenmerkt als een die de uiterste inspanning vereist om de bevolkingsgroei te beperken en een veel intensievere ontwikkelingssamenwerking vergt dan de tot nu toe gevoerde politiek.

6. Enkele „leefregels" en beleidssuggesties

Wat kunnen wij uit het voorgaande concluderen t.a.v. onze persoonlijke levenswijze en het collectieve beleid dat wij zouden moeten voeren, om een zeker welzijn voor allen te bereiken en voor langere tijd veilig te stellen?

Om te beginnen moeten we beseffen dat welzijn een materiële (welvaart) en een geestelijke component heeft en dat door de bestaande nadruk op het stoffelijke wij een zeker evenwicht tussen die twee verstoord hebben. Vele mensen eten meer dan gezond is. Er is een veel te sterk verlangen om alles te hebben wat kennissen of buurlieden hebben; onze huizen kunnen gerust wat eenvoudiger gemeubileerd zijn. Het geestelijke komt vaak tekort: er is afnemende solidariteit tussen de mensen; er is een golf van vernielzucht, geweld en egoïsme.

De schaarste aan een aantal natuurlijke hulpbronnen legt ons, naast de armoede in grote delen van de wereld, een verplichting op om met die schaarse middelen zuiniger om te gaan. En dat is zelfs wel goed voor ons eigen welzijn. Door minder beslag te leggen op de schaarse hulpbronnen kunnen wij meer overlaten voor de ontwikkelingslanden. Als wij minder vlees verbruiken, blijft er meer graan over voor de arme landen. Dat zal automatisch doorwerken in lagere graanprijzen. Als wij een groter deel van ons inkomen aan ontwikkelingshulp besteden, kunnen de arme landen zich sneller ontwikkelen. Hetzelfde geldt als wij meer van hen invoeren, waardoor industrieën zich naar hen verplaatsen en hun werkgelegenheid toeneemt. Zij kunnen er ook zelf aan meewerken door onderlinge aaneensluiting, zoals die van de Andeslanden. Ofschoon zij dus thans wel afhangen van onze welvaart, door hun uitvoer naar ons, kunnen zij zich geleidelijk van ons onafhankelijk en „onder elkaar" ontwikkelen.

Moet ons maatschappelijk stelsel veranderd worden om onze toekomst veilig te stellen? Uiteraard, want we dreigen vast te lopen als we op de tegenwoordige wijze doorgaan. De vraag is echter wat er het meest dringend veranderd moet worden. Dat ligt wel wat anders dan velen denken.

De eerste en belangrijkste verandering is nodig in de wijze waarop wij internationaal samenwerken. Deze is veel te vrijblijvend, waardoor een werkelijk beleid voor de wereld als geheel onmogelijk is. Op een aantal belangrijke gebieden moeten instellingen tot stand komen die bindende besluiten kunnen nemen. Dit geldt voor financiële overdrachten aan ontwikkelingslanden, voor de handelspolitiek, voor goederenovereenkomsten, voor het geldstelsel, voor samenwerking tussen regeringen, transnationale ondernemingen en vakbeweging, voor de overdracht van wetenschappelijke en technische kennis en voor het beheer der oceanen. Voor sommige van deze taken bestaan al internationale instellingen, maar hun bevoegdheden zijn te gering. Daar zal dus hervorming moeten worden nagestreefd. Voor andere onderdelen van beleid, met name dat betreffende de „multinationale" ondernemingen en het oceaanbeheer, moeten de instellingen nog van de grond komen. Er is al veel voorbereidend werk verricht, maar de belangen van verschillende landengroepen lig-

gen zo verschillend, dat de bereidheid om verdragen af te sluiten die moeten leiden tot meer bindende besluitvorming te gering is. Eigenlijk zouden uiteenlopende politieke partijen in hun programma's veel meer aandacht moeten schenken aan deze kwesties. Wellicht moeten sommige landen een voorbeeld geven door zich met enkele andere vooruitstrevende landen te verbinden om reeds onder elkaar naar de regels te leven die men als algemene regels noodzakelijk acht. Ik denk aan een voortgezette samenwerking, zoals die in de Verenigde Naties reeds bestond, tussen enerzijds de Skandinavische landen, Nederland, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland en anderzijds Joegoslavië en enige ontwikkelingslanden, bv. degene die voor ons „concentratielanden" zijn: India, Tanzania, Colombia, Peru en enige andere.
Schrijver dezes is betrokken bij een nieuw projekt waarin wordt gepoogd een aantal voorstellen te formuleren die enige kans hebben om internationale steun te ontvangen bij het verder opbouwen van een nieuwe internationale orde. Het is echter te vroeg om thans al in te gaan op wat over jaar een kan worden voorgesteld.

J. Tinbergen

Noten:

[1] D. A. en D. H. Meadows e.a., **The Limits to Growth,** New York 1972.
[2] M. Mesarovic en E. Pestel, **Mankind at the Turning Point,** New York 1974; beide boeken zijn ook in het Nederlands vertaald.
[3] Nationale Raad van Advies inzake hulpverlening aan minder ontwikkelde landen, **Advies Evaluatie Halverwege, No. 51,** Den Haag 1974.

Opsporing verzocht

Bij de presentatie van hoogtepunten in het nieuwe televisie-seizoen kondigde de AVRO in september vorig jaar aan twee of drie „gedramatiseerde" uitzendingen te zullen brengen met het doel oude, onopgeloste misdrijven op te lossen. Dat blijkt inmiddels enige voeten in de aarde te hebben. Maar in april zal het dan toch zover zijn, meldde Vrij Nederland van 18 januari. Misdaad is geen showbussiness, zo haastten zich alle betrokkenen — van de AVRO tot het ministerie van justitie — ons te verzekeren. Maar toch...

Op de laatste conferentie van gevangenisdirecteuren waarschuwde het toenmalige hoofd van het gevangeniswezen drs. P. Allewijn er met enige nadruk tegen „maatregelen te baseren op losgewoelde emoties". Op het gebied van de criminaliteit kent men nu eenmaal sterke primaire reacties van verontwaardiging. Dat is op zichzelf heel begrijpelijk, maar dat maakt het alleen maar belangrijker de dader daartegen te beschermen — en onszelf. Het is namelijk ook in ons eigen belang de heftigheid van onze reacties te beteugelen, hoe diep de verontrusting ook wordt gevoeld.

Dat heb ik indertijd heel sterk ervaren bij de berechting van de moord op een Amsterdams jongetje in het Beatrixpark, mei 1969. Een 24-jarige tuinman had zich drie maanden later spontaan bij de politie gemeld. In zijn requisitoir zei de officier van justitie mr. W. H. P. Remmerts de Vries — ik citeer uit het verslag in het Algemeen Handelsblad 27.5.1970: „Er is wellicht geen gebeurtenis in het maatschappelijk leven welke zo direct appelleert aan de hevigste menselijke gevoelens als de moord op een kind".

„Maar", zo waarschuwde hij, „er zijn aanwijzingen dat de frequentie van dit soort delicten absoluut gezien afneemt." „Misschien is een van de oorzaken hiervan: minder angst voor de strafrechtelijke gevolgen en daardoor minder agressie — die onafscheidelijke grauwe tweeling van de geest — bij potentiële daders." De boodschap was duidelijk: hoe groot en begrijpelijk de gevoelens van afkeer en verontwaardiging ook zijn, we moeten proberen onze reactie in de hand te houden. Al is het alleen om de mensen die tot dit soort daden kunnen komen niet zò af te schrikken dat ze geen hulp meer durven zoeken.

Geen gering dilemma dus. Dat ervoer ook de werkgroep die door de minister van justitie in 1969 werd ingesteld om opsporingsberichtgeving per televisie te bestuderen. Het rapport werd een wat moeizame balanceer-act. De conclusie was dat er eerst maar eens een begeleid experiment moest komen. Dat was in 1971. Erg overhaast kan men de AVRO dus niet noemen.

Wel kan men zich afvragen of het tijdstip zo goed is gekozen. Er zijn de afgelopen maanden immers geregeld tekenen geweest van oververhitting op het anti-misdaadfront. Ook in de media. Getuige het tv-spotje dat een tijdje lang na het nieuws over de beeldbuis paradeerde: kind wordt aangereden, automobilist rijdt door, alerte voorbijganger noteert zijn nummer en belt de politie. Allemaal heel opvoedend — tot opeens dat slotbeeld van een politiepet met de slogan: „Die pet past ons allemaal".
De AVRO heeft in ieder geval zijn visitekaartje reeds uitgereikt met een serie radio-programma's in de laatste maanden van het vorig jaar over „het rechtsgevoel". Daarin werden vijf „rechtbankverslagen" uitgezonden, telkens in een andere stijl. En telkens werd het publiek gevraagd: wat is volgens u de passende straf? De eerste keer werd deze vraag gesteld in het programma „Delta", na een zogeheten lekker stukje van 7 minuten over een afschuwelijke moord op een homofiel door twee uit een inrichting ontvluchte jongens.
Zoiets is volstrekt onverantwoord. Rechters hebben het al moeilijk genoeg met dit soort vragen na zittingen die soms uren kunnen uitlopen. Maar ook wie als leek zelf eens een berechtiging van een werkelijk zwaar geval heeft bijgewoond weet dat het allemaal niet zo eenvoudig is als het vaak lijkt. En nooit eenvoudig genoeg voor wat losse kreten door de luidspreker. Het gaat om het „rechtsgevoel", zei Delta. Maar dat vernisje is te dun. Het rechtsgevoel is te belangrijk voor een dergelijke schaamteloze uitnodiging aan het „gesundes Volksempfinden".
Een gedramatiseerd misdaad-programma, dat is wel het laatste wat er aan ontbreekt...
Natuurlijk is er niets op tegen strafbare feiten op te sporen. Integendeel. Zeker niet wanneer het ernstige misdrijven betreft. Wanneer de justitie daarbij kan helpen is dat op zichzelf een goede zaak. De politieberichten-sec, zoals het NOS-Journaal die sinds jaar en dag uitzendt zijn zeker voor uitbreiding vatbaar.
Maar een gedramatiseerd programma is nog wel iets anders. Getuige het grote voorbeeld, het Duitse „Aktenzeichen XY... ungelöst" dat nu al meer dan 70 uitzendingen achter de rug heeft. Er zijn beloningen uitgeloofd tot 150.000 DM als ware het een misdaadquiz. En de heksenjacht heeft nooit ver buiten de deur gestaan.
Dat leverde natuurlijk wel het nodige op. Voor de omroep (in 1969) een kijkdichtheid van 70 pct. en een waarderingscijfer van 8. Meer ter zake — het gaat hier immers om opsporing, niet om show — is dat deze vorm ook voor de politie een aantrekkelijk rendement belooft. De 97 „droge" politieberichten die het NOS-Journaal in de periode 1958—1971 uitzond hadden in 31 gevallen (32 procent) een positief resultaat. Vergelijkbare berichten in West-Duitsland haalden in 25 procent van de gevallen wat uit. Het XY-programma scoorde daarentegen beduidend hoger. Van 192 zaken in 29 programma's werden er 92 met behulp van de tv opgelost. Dat is circa 48 procent.
Het opsporingsrendement lijkt een sterk argument voor dit soort tv-uitzen-

dingen. Het opheldering spercentage voor misdrijven is in ons land immers gedaald van 37 pct. in 1971 tot 35 pct. in 1972.
Dit argument is echter minder overtuigend dan het er uit ziet. Want de tv brengt alleen de ernstiger zaken. En voor ernstige zaken liggen de percentages veelal gunstiger dan het gemiddelde. Weliswaar werd in 1972 slechts 27 procent van de diefstallen met braak opgehelderd, doch bij zedendelicten lag het opheldering spercentage op 53,8 en bij de misdrijven tegen het leven zelfs op 91,2...
Is het werkelijk zo nodig? De Werkgroep opsporingsberichtgeving hield in 1970 een enquête onder de politiekorpsen. Dat leverde 47 onopgeloste zaken op die mogelijk voor de televisie in aanmerking kwamen: 14 moord c.q. doodslag, 20 diefstal met geweld (of bedreiging), 5 diefstal met braak of uit auto's en 1 zedendelict (verkrachting). Daarvan werden er acht geschikt bevonden voor uitzending. Navraag bij de betrokken politiekorpsen leerde dat eind vorig jaar inmiddels twee zijn opgehelderd. Er zullen intussen wel weer nieuwe zijn bijgekomen, maar erg indrukwekkend lijkt het aanbod voorshands niet. Hetgeen de vraag onderstreept waarom het zo nodig moet.
Loont het werkelijk alle risico's? De werkgroep wilde dat in 1971 niet uitsluiten maar stelde daarbij zoveel voorwaarden dat het bijna leek alsof men een kwaad geweten had en in ieder geval kan men zich afvragen of een werkelijk gedramatiseerd opsporingsprogramma op deze termen nog wel mogelijk is. Hetgeen de innerlijke tegenstrijdigheid van deze onderneming demonstreert. Een voorbeeld :

- Als voordeel van een opsporingsprogramma noemt de werkgroep onder meer ,,dat door een manifest doeltreffende opsporing angst en onrust in de samenleving worden weggenomen: men geeft de burger het gevoel van veiligheid dat essentieel is voor zijn welzijn, en bereikt hiermede tevens een beteugeling van de drang tot eigen richting".

- Verderop waarschuwt hetzelfde verslag echter: ,,Het overaccentueren van bepaalde details of het sterk belichten van een bepaald aspect van een zaak (bv. de gewelddadigheid) terwijl men weet dat het publiek daarvoor speciaal gevoelig is, kan wel een hoge kijkdichtheid garanderen, doch behoeft niet te betekenen dat men de informatie die de politie gericht verstrekt ook opneemt".

Dit is niet het enige gevaar dat dreigt. Zo verklaarde de werkgroep dat de uitzendingen ,,niet te frequent" mogen zijn. Men waarschuwde tegen ,,overdreven dramatiseren" en tegen het vermelden van ,,niet relevante groeps- of gedragskenmerken". Inderdaad het gevaar van een heilloos etiketteren is in onze samenleving levensgroot. De verharding van de beeldvorming over gastarbeiders of rijksgenoten uit de West zegt genoeg.
Ook tegenover de politie hield de werkgroep overigens slagen om de arm. Sommige zaken kunnen maar beter niet worden aangeboden, waarschuwde het verslag, wegens het gevaar van navolging. Een eis is ook dat de politie ,,op discrete wijze de juistheid van de ontvangen inlichtingen verifieert".

Loont het werkelijk alle moeite en risico's? Aan de zaak-Brekelsveld (een in Rotterdam gepleegde dubbele roofmoord) werden indertijd twee tv-reportages gewijd. Er kwamen plusminus 4000 (vierduizend) tips binnen, die allemaal moesten worden nagetrokken. De zaak is overigens nog niet opgehelderd. In Duitsland wordt bij het XY-programma een speciale politie-centrale ingericht. In een Brandpunt-uitzending van 17 juli 1969 commentarieerde de bekende Duitse criminoloog Frank Arnau: „wanneer de recherche direct na een misdrijf zo'n aantal politie-ambtenaren zou inzetten, dan zou ze geen XY-uitzending nodig hebben om drie jaar later precies hetzelfde te doen".
Het is inderdaad waarschijnlijk dat de kans een (ernstig) misdrijf op te lossen direct verband houdt met de snelheid waarmee en de omvang waarin de politie in actie komt. De (grotere) Nederlandse politiekorpsen plegen bij een grote zaak dan ook direct zoveel mogelijk extra mankracht vrij te maken. Wanneer dit niet tot resultaten leidt wordt dit aantal geleidelijk kleiner. Daarbij past een tijdige inschakeling van de tv. In de zakelijke nieuwssfeer. Dat gebeurt ook in Engeland, via (regionale) uitzendingen als „Police Five" en „Crime Desk".
Het oprakelen van oude vastgelopen zaken in een geënsceneerd programma is echter iets heel anders. Dat heeft die werkgroep in 1971 ook erkend: „Snelle, incidentele en dan noodzakelijkerwijs eenvoudige uitzendingen kort na het bekend worden van het misdrijf acht de werkgroep doelmatiger en minder onderhevig aan schadelijke neveneffecten dan een periodiek programma waarin, oudere, vastgelopen zaken op een meer uitgebreide en indringende wijze opnieuw onder de aandacht van het publiek worden gebracht".
Wanneer dat zo is valt niet te ontkomen aan de vraag of niet heel andere — onuitgesproken, zakelijke — motieven hebben geleid tot het groene licht voor dit gevaarlijke AVRO-experiment.

F. Kuitenbrouwer
(redacteur NRC-Handelsblad)

Inleiding en aanleiding

Marc Ancel is een Frans strafrechtsgeleerde die geprobeerd heeft de uitgangspunten voor de strafrechtspleging te formuleren in een overzichtelijk systeem. In zijn boek „Defence Social Nouvelle" ontwikkelt hij een doctrine met behulp waarvan men „criminele politiek" dient te bedrijven. Het is een theoretisch schema, een soort sleutelbos om de criminaliteitsbestrijding, waarvan de strafrechtspleging een deel uitmaakt, te begeleiden en te funderen. Ik zal zijn stelsel hier niet en detail bespreken, het is daarvoor te onoverzichtelijk en voor de intellectuele leek te gespecialiseerd; het bevat echter een aantal aantrekkelijke gedachten die de aanleiding en inspiratie zijn geweest voor de nu volgende opmerkingen.

Waarom is straffen niet misdadig?

Telkens weer probeert men een rechtvaardiging voor het straffen van misdadigers te vinden die de toets der wetenschappelijke kritiek kan doorstaan. Elke zich respecterende strafrechtsjurist hield er zijn eigen theoretische constructie op na die bedoelde aannemelijk te maken dat het juist is een misdadiger leed toe te voegen omdat hij een misdaad had gepleegd. Het rationaliseren van een onverwoestbare praktijk. Want op het eerste gezicht lijkt het vanzelfsprekend de pleger van een ongewenste en officieel verboden daad te straffen, bij nader inzien is het dat geenszins. In het normale doen is het iemand leed toebrengen ongeoorloofd en vaak strafbaar. Wat ge niet wilt dat U geschiedt, doet dat ook den ander niet! Iemand opsluiten en tegen zijn wil geld afhandig maken mag niet, niet zonder rechtvaardigheidsgrond, een geldige reden dus. De vraag is dus of het strafrecht dat deze middelen hanteert wel zo'n geldige reden heeft.

De verschillende redegevingen vallen grofweg uiteen in vergeldingsleren en preventietheorieën, die telkens sterk uiteenlopend worden geargumenteerd en ook wel in combinatie worden gebezigd. Marc Ancel plaatst zijn opvatting hiernaast en beklemtoont de Sociaal-Verweer functie van de straf, waaronder meer wordt begrepen dan de bescherming der maatschappij. Ook uit zijn hantering van het begrip criminele politiek blijkt dat hij bezig is de probleemstelling in een breder verband te plaatsen. Criminele politiek is de gezamenlijke misdaadbestrijdende activiteit. Behalve overheidsbeleid omvat het ook het stimuleren van particuliere meningsvorming, het criminologisch onderzoek en de sanering van „ongezonde mentaliteit".

Een vrijwel uitputtende samenvatting van de vroegere strafrechtstheorieën is te vinden in „De Zin der Vergelding" van Leo Polak, een briljant studeerkamergeleerde en humanist van voor de oorlog.

Vergelding: onuitroeibare drang, onhanteerbaar begrip

De vergeldingsgedachte is buitengewoon voor-de-hand-liggend omdat zij in het onmiddellijk associatiegebied van het woord „straf" ligt en elke particulier bij hem overkomen onrecht wraakgedachten kent. Het is die emotionele opwelling de dader een trap te geven opdat hij pijn heeft, enkel omdat hij een rotstreek heeft uitgehaald. Naderhand zwakt deze behoefte vaak af omdat aan het nut wordt getwijfeld en richt de overblijvende rancune zich b.v. op de maatschappij.

De primaire bevrediging van het doen-lijden is manifest doch onberedeneerbaar. In onze georganiseerde samenleving is deze privé wraak verboden: het verbod van eigenrichting. De overheid heeft het slachtoffer dit recht ontnomen en pakt zelf de misdadiger aan. Past het de nuchtere overheid nu wel de wraakoefening van de getroffene over te nemen? Heeft de overheid niet deugdelijker argumenten nodig dan deze vergeldingsdrang? Over de hele linie moet de overheid aannemelijk maken dat haar optreden efficiënt en zakelijk is. Maar met het oog op welke doelen efficiënt? Waar vindt men de doelformuleringen van de overheidsreactie op de misdaad? Welk doel heiligt de middelen: gevangenis en geldboete, zodat men kan beoordelen of deze sancties dienstig zijn voor het bereiken van die doelen? Zelfs als de overheid zich op het standpunt stelt dat zij namens de getroffene een vergeldingsactie uitvoert, dient zij in onze democratie haar beleid overtuigend te verantwoorden en aan te geven waarom zij het ene middel kiest en niet het andere, en hoe zij de strafmaat berekent. En helemaal indien zij zuiver rationele doelen claimt zoals preventie of beveiliging moet zij aangeven op welke wijze haar sancties nuttig zijn.

In een ethiek die het bewust kwellen van de medemens afkeurt kan de vergelding slechts irrationeel worden verdedigd. De uitzondering die in de christelijke moraal voor de vergelding wordt gemaakt berust op een aparte pijler der gerechtigheid; de vergelding is een absolute eis der gerechtigheid.

Nu is in de juridische litteratuur vergelding een „vies" woord geworden. En dit terwijl het kernbegrip straf, dat is beoogd leed, de vergelding terminologisch in zich draagt! Men ziet dan ook dat het strafbegrip wordt uitgehold door haar functies toe te kennen zoals preventie (speciaal en/of generaal), beveiliging en verbetering die niet meer refereren aan de oorspronkelijke betekenis. Als men hoort betogen dat elementen van dwang, beklemtoning van slechtheid en dergelijke essentieel zijn in de sanctie, zijn dit evenzovele verwijzingen naar de vergelding. Ik heb het idee dat men door handhaving van een op de vergelding geënt begrippenstelsel grote misverstanden wekt, en dat men dubbelzinnige terminologie overhoudt als men uit de gangbare begrippen vergeldingsimplicaties tracht weg te zuiveren. Een en ander is niet bevorderlijk voor de ont-

wikkeling van een zindelijk „strafrecht", dat men moet kunnen verbeteren en aanpakken.

Een redenering

Het handhaven van een zekere orde en de beveiliging van de maatschappij tegen al te schadelijk gedrag van burgers is de taak van de overheid. Wat men dan onder die orde verstaat en welk afwijkend gedrag men als dermate schadelijk beschouwt dat er tegen moet worden opgetreden is afhankelijk van de fatsoensopvattingen van de autoriteit. Waarmee gezegd wil zijn dat de politieke kleur van de overheid de prioriteiten bepaalt, en zodoende feller reageert op hetgeen haar hoogste waarden weerstreeft. (Beïnvloeding van strafbaarstellingen is een politiek streven en kan door b.v. parlementaire of buitenparlementaire actie worden gesteund). Bijna alle overheidsactiviteit is mede gericht op voorkóming van dit ongewenste gedrag; onderwijs, sociale voorzieningen, verkeersregels enz. hebben mede ten doel de generale preventie, de ordening. Generale preventie is: de inspanning bepaald ongewenst gedrag in het algemeen te voorkomen, als het ware het drukken der statistiek, de speciale preventie richt zich tot het individu.

Het is duidelijk dat het succes evenredig is aan de effectiviteit en de overtuigingskracht van het overheidsoptreden. De feitelijke gezagsdrager heeft het in zijn macht datgene wat hij niet wenst tegen te gaan en te voorkomen. De motieven kunnen politiek en ethisch, worden goed-, of afgekeurd; openbare orde is een opportunistisch doel.

De strafrechtspleging is een bijzondere overheidstaak, zij zorgt voor een adaequaat antwoord op de misdaad: als er ondanks alle preventie toch iets mis is gegaan. Het is een noodvoorziening die de veroorzaakte schade probeert te herstellen en de dader van recidive probeert te weerhouden. Zij herstelt de orde bij een concrete inbreuk.

Als men de strafrechtspleging in principe deze beperkte functie toekent (dit is tevens haar eigen taakopvatting) rollen haar specifieke doeleinden er vanzelf uit. Schadevergoeding en speciale preventie. Over het algemeen geven doelformuleringen reeds een vingerwijzing naar de middelen. Trouwens, de meeste dwingende regels buiten wat men het commune strafrecht noemt, worden inderdaad bekrachtigd door bij overtreding een daadwerkelijke verwezenlijking van de bevolen toestand in het vooruitzicht te stellen. Hierbij denk ik aan fiscaal, economisch en ordeningsrecht. Bouwt men op een verboden plaats een huis dan bestaat per saldo de sanctie uit het doen verdwijnen van de bebouwing. Dergelijke effectuering van de impliciet in het veren gebodenstelsel verlangde ordening is in het privaatrecht gewoon, en ik zie niet in dat het strafrecht in dit opzicht principeel verschilt.

Schadevergoeding

Het is niet eenvoudig te beoordelen waar de schade van een misdaad precies zit en hoe groot die is, laat staan de geëigende middelen aan te wijzen om

deze te apaiseren. Men kan naast het eventuele directe slachtoffer namelijk ook de maatschappij (onrustzaaiïng door de media) en de dader zelf als slachtoffer beschouwen. De laatste is misschien slachtoffer van omstandigheden geweest (conflictoplossing) en is vervolgens slachtoffer van zeer veelzijdige repercussies.
Op het ogenblik staan de strafrechtspleging hoegenaamd geen middelen ter beschikking om wat betreft de schade adaequaat op de misdaad te reageren.

Speciale preventie
De strafrechter is ten aanzien van de individuele dader typisch in de positie van hem garanties te verlangen dat hij niet in herhaling vervalt. Voor zover deze de instanties daarvan niet weet te overtuigen moet hij dus, zachthandig, onschadelijk gemaakt worden. De mogelijkheden hiertoe worden echter door ons rechtvaardigheidsgevoel sterk beknot: het is moeilijk humane en toch effectieve alternatieven te vinden voor definitieve opsluiting, verbanning of verminking. De middelen om iemands sociaal verantwoordelijkheidsgevoel te beïnvloeden en te vergroten zijn nog uiterst beperkt. Men denkt al gauw aan hersenspoeling, terwijl zorgvuldige begeleiding door tijd- en geldgebrek allerminst efficiënt kan worden genoemd. Confrontatie met de veroorzaakte schade en gedwongen medewerking aan herstel kunnen mogelijk de loyaliteit en solidariteit van de dader helpen vergroten.

Generale preventie en normstelling
Beschouwt men de strafrechtspleging als de EHBO der criminaliteitsbestrijding dan speelt de generale preventie hierin geen rol. Het wordt ook terecht als zeer onbillijk aangemerkt iemand een straf op te leggen om anderen te weerhouden. Afschrikking en intimidatie op kosten van de dader. (We offeren het belang van deze dader op aan dat van de gemeenschap. Of de verleidelijke overweging dat generaal preventieve bedoelingen mede de strafmaat bepaald hebben).
Het is een zeer speculatieve veronderstelling dat potentiële daders dan van hun misdaad afzien, het zal wel, maar is niet te bewijzen. Ernstiger is dat dit „ten voorbeeld houden" geen maat inhoudt voor de sanctie. Alleen een forse verhoging van de normale strafmaat zet de mensen aan het denken. Ik meen dus dat de generaal preventieve werking van de sanctie beslist geen extra leed voor de dader mag meebrengen. Anders wordt het als men het erover eens is dat de sanctie überhaupt niet kwellend bedoeld is. Dan kan men zich bewust rekenschap geven van de uitstraling van een veroordeling op het publiek. En ook indien men, zoals Marc Ancel, de strafrechtspleging als een geïntegreerde overheidstaak ziet, die deel uitmaakt van het totale, naar generale preventie strevende apparaat, kan men het kordaat sanctioneren van de misdaad als reclame gebruiken: „zie hoe feilloos en te goeder trouw wij deze zaak aanpakken". Dit is tevens het pousseren van de geschonden norm, het aandacht vragen voor de regel. De norm wordt wellicht breder geaccepteerd

hetgeen generaal preventief gunstig is. Van een grotere normconformiteit bij de dader is bij de tegenwoordige gang van zaken weinig gebleken, de leedstraf kweekt daarvoor teveel rancune en frustratie. De waarschuwing gericht tot anderen bereikt alleen de goede verstaander, die dader die afweegt.
Als men ziet welke gecompliceerde en uiteenlopende factoren oorzakelijk blijken te zijn voor een misdaad, dan rijzen weer sterke twijfels aan het effect van de normstellende component in de sanctie. Bij een begrip zo vaag en omvangrijk als generale preventie zou men onmiddellijk moeten preciseren. (Door wat? Ten opzichte van wie?) De strafbaarstelling zelf, in het wetboek, en het politie-optreden hebben een onmiskenbaar preventief effect. En de strafbedreiging wordt door feitelijke bestraffing kracht bijgezet; waarom zou nu het generaal preventief effect verminderden als de feitelijke bestraffing bestaat uit een adaequate reactie zonder leed? Er blijft genoeg over om beducht voor te zijn.

Over de maat en de middelen
Heel vroeger hanteerde men de „talio" als maatstaf voor de vergeldende straf: men deed de dader eenvoudig datgene aan wat hij het slachtoffer had aangedaan. Een spiegelbeeldige reactie. Al weldra werden de straffen gecategoriseerd naar hoofd- en lijfstraffen en ontstond door een beperkt aantal reacties op een veelzijdigheid aan misdaden het probleem van de maat. De heerser stelde tarieven vast.
Inmiddels zijn de middelen ineengeschrompeld tot opsluiting en boete en is er nog steeds geen maat. Op historisch-traditionele gronden wordt er de laatste tijd gradueel lichter gestraft. Het strafrecht wordt humaner en milder. De rechters leggen die straf op die in vergelijking met precedenten ongeveer gelijkwaardig is en die niet al te provocerend werkt op overheid (O.M. dat in hoger beroep gaat) en de media. Vaak een zwak gemiddelde van de eis en het voorstel der verdediging. Deze straf wordt *passend* genoemd omdat zij „rekening houdt met de ernst van het feit en de persoon van de dader" (sic). De maatstaf is de glooiende rechtvaardigheid der rechtsgelijkheid, die zo een betrouwbare indruk maakt. Van moraliserende overwegingen merkt men over het algemeen niet veel, en opportuniteits-overwegingen komen slechts bij afwijkende of extreem hoge straffen naar voren. Zo kreeg een Italiaanse bankrover 12 jaar als signaal naar een misdadigersbende in het middellandse zeegebied, en (omgekeerd) een Japanse terrorist vijf jaar uit angst voor represailles van zijn vrienden in Syrië. Soms speelt politiek opportunisme een rol als een misdaad gepleegd is, niet om politieke redenen, die net in de marge valt van onzekere en veranderende opvattingen zoals abortus, kraken en pornografie. Het moge ondertussen duidelijk zijn geworden dat bij een ruimer middelenpakket (in beginsel onbeperkt om in te kunnen haken op de oneindige gevarieerdheid van daden en daders), het probleem van de maat vervalt. Alleen de vergeldende straf eist immers een maat. De rechtsgelijkheid zit hem dan in het door de rechter te bepalen minimum aan persoonlijke inte-

griteit, de grondrechten, dat bij gedwongen medewerking aan de bejegening moet worden geëerbiedigd. Evenzo duidelijk is het dat men de adaequaatheid van de reactie op de misdaad beter kan beoordelen als de doeleinden, ook telkens in het concrete geval, ondubbelzinnig worden vooropgesteld.

De schuld

Ons strafrecht wordt een schuldstrafrecht genoemd. Daarmee is bedoeld dat schuld voorwaarde en maatstaf is voor de straf. De schuld bepaalt het verwijt dat men iemand kan maken, en dit verwijt rechtvaardigt de leedinhoudende straf. Zijn wij ervan overtuigd dat straf geen leed behoeft te bevatten dan kunnen wij het schuldverwijt gevoegelijk missen. Schuld-problemen zijn het noodzakelijk gevolg van vergeldingsbedoelingen. Een sterk argument voor het afschaffen van de eigenlijke straf, het als zodanig bedoelde leed, is dat schuld uit zijn aard moraliseert en onwetenschappelijk is. De schuld kan een opportunistisch-zakelijke sanctie niet helpen samenstellen.

De rechter moraliseert zo min mogelijk, ook al geeft hij een jeugdige delinquent wel eens een reprimande. Hij oordeelt niet zedelijk doch zakelijk. Zomin als hij treedt in de innerlijke waarde der wet, zomin zou hij in de innerlijke waarde van iemands karakter mogen treden. Hij laat van geen verontwaardiging blijken; onpartijdigheid verzet zich tegen gevoelsmatige betrokkenheid. Hoe groot is nu iemands schuld? Hoeveel kon iemand „er aan doen"? Hoe vermijdbaar was de misdaad? In hoeverre stellen wij hem er verantwoordelijk voor? Hoe meer intieme gegevens we van iemand hebben hoe minder schuldverwijt er overblijft. Hoe langer hoe beter begrijpen we de oorzaken van iemands normengevoeligheid. Uit de misdaad blijkt dat iemand ergens niets of te weinig „aan gedaan heeft", het heeft dan weinig zin te beweren dat hij er wel degelijk wat aan kon doen.

Hierover verkeert men in onzekerheid, het is eigenlijk een irrationele bewering. En het kan in de privé-sfeer de gewoonte zijn, een geïnstitutionaliseerde overheidsreactie dient zich van dergelijke speculaties verre te houden.

Filosofisch leidt de schuldmeting naar de controverse determinisme-indeterminisme, het probleem van de vrije wil. Maar ook een determinist zal moeten erkennen dat de praktijk de mensen aansprakelijk stelt voor een zekere invloed en daarvoor een verantwoordelijkheidsgevoel verwacht. Dit verantwoordelijkheidsgevoel kan onder een gangbaar gemiddelde liggen, en dit is alreeds in enige mate te meten. (Aan de beslissingen die iemand neemt en de wijze waarop.) Men kan allicht proberen iemands sociaal verantwoordelijkheidsgevoel te vergroten, nu steeds meer factoren bekend worden die bij de ontwikkeling daarvan een rol spelen. Dit ligt meer voor de hand dan iemand een onquantificeerbare dosis leed toe te voegen op grond van een zedelijkheidsmanco. De geldende normen mogen voor een deel ethisch gefundeerd zijn, de naleving ervan is een concreet samenlevingsbelang.

In het privaatrecht betekent schuld de verplichting tot een prestatie. In het strafrecht in de eerste plaats dat iemand iets gedaan heeft, dat hij de belang-

rijkste factor is die, in de gehele causaliteitsketen, tot de misdaad leidde. Vervolgens onderscheidt men een aantal schuldgraden naar de verwijtbaarheid. Hier sluipt het ethisch veroordelend element binnen dat nodig is om de leedstraf te legitimeren. In een rationele criminele politiek geeft schuld, de pijler der strafrechtstheorieën, moeilijkheden. Het is van oorsprong een moraal-theologisch begrip: schuld heeft men tegenover God en zijn eigen geweten. Het peilen van iemands verantwoordelijkheidsgevoel geeft ook moeilijkheden, maar geeft de gedragswetenschappen meer greep op de zaak. De vraag naar de toerekeningsvatbaarheid, door de rechterlijke macht aan deskundigen-voorlichters gesteld, is in feite een gecamoufleerde schuldvraag: mogen wij het deze man kwalijk nemen. Vanzelfsprekend blijven zij het antwoord schuldig. De man kon het maar enigszins helpen dat hij de misdaad pleegde. De sanctie komt terecht in de maatregelen-sfeer. Waar zij thuis hoort.

Conclusie

Noch schadevergoeding, noch speciale of generale preventie, noch beveiliging of normbewaking dwingen tot het expres leed toebrengen aan de misdadiger. De in het licht van dergelijke doelen efficiënt geachte reactie zal voor de betrokkene allerminst aangenaam zijn; dit gevolg is echter niet beoogd en dient zoveel mogelijk verzacht opdat de behandeling niet de schijn draagt van wrede pesterij, van vergelding die alleen escalatie van ellende inhoudt..

De vergeldingsbehoefte is reëel, en het slachtoffer kan tegemoet getreden worden met schadevergoeding en informatie. Het is echter niet meer zo simpel om in algemene termen het strafrecht te bespreken, de consequenties van bovenstaande opmerkingen voor de praktijk zijn dan ook nauwelijks aan te geven. Voor concrete verwerkelijking van een adaequaat reagerend strafrecht zal men moeten beginnen zeer fijnzinnig te specialiseren naar delictsoort.

Streeft men naar een zo groot mogelijk geluk voor zoveel mogelijk mensen, dan kan de strafrechtspleging een bruikbare indicator zijn omdat juist daar de factoren die oorzakelijk zijn voor schadelijk afwijkend gedrag aan het licht komen.

Job Knap

Het humanisme van Vercors

Evenals op vele andere gebieden worden wij thans ook op dat van de literatuur overspoeld door een steeds groter wordende toevloed van nieuwe producten: in Duitsland alleen verschenen op de „Buchmesse" van 1974 tachtigduizend, voor een groot deel nieuwe, titels! Uiteraard is er veel kaf onder het koren, maar onder het nieuwe is zonder twijfel veel dat de moeite waard is. Is het onder deze omstandigheden zinvol, de aandacht te richten op een schrijver van de oudere generatie? Mijns inziens wel en zeker dán als het gaat om een man als *Vercors,* die een belangrijk oeuvre op zijn naam heeft staan, dat echter in Nederland slechts zeer ten dele bekend is. Vlak na de bevrijding in 1945 werd zijn „Le Silence de la Mer" (vertaald als „De Stilte der Zee") hier veel gelezen en sommigen zullen misschien ook „Les Animaux Dénaturés" (Nederlandse titel „Men of geen Mens?") kennen of zijn toneelstuk „Zoo" hebben gezien. Veel meer van zijn werk zal hier waarschijnlijk slechts bij weinigen bekendheid genieten. Komt dit omdat, zover ik weet, alleen dit in het Nederlands vertaald is en wij boeken in het Frans niet zo gemakkelijk lezen? Of spreken zijn meestal fantastisch ingeklede verhalen en zijn soms wat pathetische manier van schrijven onze nuchtere medeburgers minder aan? Zijn er nog andere oorzaken? Een feit is dat men over 't algemeen in voor literatuur geïnteresseerde kringen Vercors' naam wel kent, maar verder niet veel over hem weet. De recente verschijning van een nieuw boek van deze auteur is voor mij aanleiding om aandacht te vragen voor zijn persoon en zijn werk.

„Vercors" is niet zijn echte naam. Hij heet *Jean Bruller,* is in 1902 te Parijs geboren en was van beroep grafikus. Gedurende de oorlog sloot hij zich aan bij het verzet en noemde zich, naar zijn schuilplaats in de bergen, „Vercors". De typisch Franse „Résistance Intellectuelle" trachtte de openbare mening te beïnvloeden door middel van emotionele publikaties, die onder de naam „Editions de Minuit" klandestien gedrukt en verspreid werden. Vercors, die eerst slechts voor de vermenigvuldiging en voor de distributie zorgde, ontdekte later zijn kapaciteit om zelf pakkende bijdragen te schrijven („Le Silence de la Mer" is er één van) en verwierf weldra zulk een vermaardheid dat zijn geschriften niet alleen in het bezette en onbezette Frankrijk van hand tot hand gingen maar ook geregeld door de klandestiene zenders, ook vanuit Engeland, werden uitgezonden. Niemand, ook geen van zijn naaste mede-

standers in het verzet, wist dat de tekenaar en schilder Bruller uiteindelijk de zo goed als enige auteur was van de „Editions de Minuit". Wie belangstelling heeft voor meer bijzonderheden uit deze periode van Vercors' leven kan die vinden in zijn in 1967 uitgegeven boek „La Bataille du Silence, Souvenirs de Minuit" (350 bladzijden). De algemene situatie in Frankrijk gedurende de oorlogsjaren vormt daarvan de achtergrond. Een grappig incident wil ik hier nog vermelden: Jean Bruller werd na de oorlog door zijn zwager eens gevraagd of hij, die toch in de ondergrondse beweging had gezeten, misschien wist wie die beroemde Vercors eigenlijk was. Toen Jean antwoordde: „Dat was ikzelf" riep zijn zwager uit: „Je wilt toch niet beweren dat je ook De Gaulle bent!"

Na de oorlog heeft Vercors als alom geëerde verzetsheld de taak van een soort van kultureel ambassadeur van Frankrijk op zich genomen. Hij maakte in deze funktie vele reizen, naar het weer verrijzende Duitsland, naar de Verenigde Staten, naar China en naar de Sowjet-Unie. Als lid van de Franse kommunistische partij heeft hij getracht een kulturele uitwisseling tussen Frankrijk en Rusland tot stand te brengen, maar werd zwaar teleurgesteld door de stugge en onredelijke houding van de Russische machthebbers. Met een ontroerend boek („Pour prendre congé") nam hij in 1957 afscheid van de kommunistische partij om zich voortaan alleen nog te wijden aan zijn geschriften, waarin hij zijn idealen van vrijheid, rechtvaardigheid en menselijkheid bleef propageren.

De inhoud van zijn „Le Silence de la Mer", waarin Vercors op aangrijpende manier de afwijzende houding der Fransen tegenover de bezetter uitdrukt, zal men zich waarschijnlijk nog wel herinneren. Dit boekje is in 23 talen vertaald en er werden meer dan één miljoen exemplaren van verkocht. Er werd een gekultiveerde jonge Duitse officier in beschreven die ingekwartierd was bij een oude Parijzenaar en diens jonge nicht. De Duitser kent en waardeert de Franse literatuur en kultuur en doet alle moeite om op vriendschappelijke voet te komen met zijn — onvrijwillige — gastheer en -vrouw. Maar hij wordt met ijzig zwijgen bejegend, er wordt geen enkel woord tegen hem gesproken. Geen ander soort van verzet wordt toegepast. Maar de situatie wordt uiteindelijk zo ondraaglijk voor de Duitser dat hij zich vrijwillig meldt om naar het front te worden gestuurd. Onuitgesproken maar voor de goede verstaander begrijpelijk laat de schrijver doorschemeren dat dit nog geen voldoende reaktie is; in plaats van het bij mooie woorden te laten had de Duitser zich beter aktief kunnen inzetten tegen het heersende onmenselijke regiem.
Vooral humanisten zullen begrijpen dat de vraag naar de beweegredenen voor zijn handelen Vercors na de oorlog sterk heeft bezig gehouden. De emoties stonden toen niet meer op de voorgrond. „Waarom en waarvoor" zo vroeg Vervors zich af „was ik eigenlijk zo hevig betrokken bij het verzet?". „Wil ik onmenselijkheid bestrijden dan moet ik eerst goed weten wat mens-zijn be-

tekent". „Waarom moeten mensen solidair zijn?". Typisch voor hem is, dat hij deze overwegingen en het resultaat ervan heeft vastgelegd in de vorm van literatuur. Er bestaan drie versies van deze fundamentele overpeinzingen: een essay, een roman en een toneelstuk, het reeds eerder genoemde „Zoo". Alle drie houden zich — alleen in vorm verschillend — bezig met dezelfde vraag: waardoor onderscheidt (afgezien van de biologische verschillen) de mens zich van een hoogontwikkeld dier? Vercors' antwoord luidt: het dier is volkomen deel van de natuur en die is gevoelloos, ze kent goed noch kwaad. Wij daarentegen hebben ons los gemaakt van de natuur, wij denken, wij revolteren, wij zeggen „neen" tegen de overmacht van de sterkere, „neen" tegen onrecht, „neen" tegen ziekte en dood. Om onze strijd tegen de „onmenselijkheid" van de natuur te kunnen voeren moeten wij mensen solidair zijn. Keert de een zich tegen de andere, bedreigt hij hem met de dood dan betekent dit hoogverraad aan een gemeenschappelijke zaak.

In het essay „Plus ou moins homme", in 1950 verschenen bij Editions Albin Michel, Parijs, schildert Vercors in een voorwoord, hoe hij gedurende een periode van ongeveer vier jaar getracht heeft in gedachten, studies, artikelen, lezingen, een richtlijn te vinden en door te geven, waaraan men zich zou kunnen houden in onze tijd vol voorkeur en afkeer, vooroordelen en leuzen. Het resultaat is zijn „Postulat apodictique", een systeem van gedachten waarin verklaard wordt wat Vercors verstaat onder „mens zijn" en onder „rebellie tegen de natuur". Het zou te ver voeren om nauwkeurig te schilderen hoe logisch Vercors hierbij te werk gaat en hoe dit alles desondanks gevoelvol en poëtisch onder woorden wordt gebracht. Een ieder die inzicht wenst te verkrijgen in Vercors' gedachtenwereld zou ik met klem willen aanbevelen dit, wat men zou kunnen noemen „Humanistisch Manifest" zelf te lezen.

De roman „Les Animaux Dénaturés" is in 1952 eveneens bij Albin Michel verschenen. Het boek is onder de titel „Mens of geen Mens" ook in het Nederlands verkrijgbaar. Hierin behandelt Vercors hetzelfde probleem, alleen op een totaal andere, hoogst originele en amusante, manier. Op ± 300 pagina's vertelt hij, dat een groep Engelse ontdekkingsreizigers door toeval een eigenaardige, tot nu toe onbekende, soort primaten ergens in een oerwoud heeft gevonden. Zij zijn vriendelijk en bijzonder handig, leren vlug verstaan wat men van hen vraagt en hebben voor hun onderhoud niet veel meer nodig dan een klein beetje eten. Iemand komt op het idee een aantal van deze „Tropi's", zo noemen de Engelsen hen, mee te nemen naar Europa, aldaar een kamp voor hun verblijf in te richten en hen in de industrie te laten werken. Ze blijven bescheiden, vermenigvuldigen zich, verrichten rustig hun werk en alles loopt prachtig: men heeft uiterst goedkope, gewillige arbeidskrachten gevonden. Totdat plotseling de vraag naar voren komt: zijn de Tropi's nu eigenlijk apen of zijn het misschien primitieve mensen? Is men bezig slaven te fokken? Talloze vragen zijn het gevolg: mag men ze slachten en hun vlees

eten? Moeten ze niet worden gedoopt? Omdat niemand een definitie kent voor „mens" — later blijkt dat er ook geen in de wet voorkomt — wil iemand de knoop doorhakken door eenvoudig een Tropi te doden en zich dan zelf aan te geven bij de rechter. Er moet zo een ambtelijke beslissing komen of er een misdaad werd begaan of niet. Maar, alhoewel de meest uiteenlopende meningen worden gehoord, serieuze en minder serieuze, die van idealisten en realisten, leken en specialisten, men kan er niet uitkomen. — Men begrijpt dat een en ander Vercors de gelegenheid biedt zijn problemen van alle kanten te belichten. Tussen de regels door wordt als antwoord gesuggereerd wat in het „Postulat apodictique" is vastgesteld. Door dit te aanvaarden kan men zich afzetten tegen machtsmisbruik, uitbuiting, onderdrukking en racisme.

Later heeft Vercors hetzelfde verhaal ook nog gebracht in de vorm van het toneelstuk „Zoo". Jean Deschamp, destijds directeur van het Parijse „Théatre National Populaire" merkte treffend op: „In dit stuk doet Vercors ons lachend nadenken". „Zoo" werd in een vertaling van Adriaan Morriën in 1964 ook in Nederland vertoond en wel door het „Nieuwe Rotterdamse Toneel" onder regie van de inmiddels overleden grote acteur Rob de Vries. Jammer genoeg werd het geen succes.

Het is ondoenlijk nader in te gaan op de inhoud van Vercors' vele boeken. Hij heeft er een veertigtal gepubliceerd, tezamen meer dan 55 boekdelen. Maar twee van hen zou ik graag nog een beetje uitvoeriger willen bespreken: de in 1965 uitgekomen roman „Colères" en „Sylva" dat in 1961 verscheen.
In „Colères" komen weer veel zinspelingen voor op de tijd der Nazi's en op het fascisme. Het bevat vele aanhalingen van uitspraken van wijze mensen en Vercors laat ook de vier hoofdpersonen gesprekken op hoog niveau voeren. Een van hen heeft de merkwaardige naam Closter Cloots, de tweede is de kommunist Pélion en de twee andere zijn de artsen Dr. Roux en Dr. Mirambeau. Cloots is een ten dode opgeschreven patiënt, die weigert dood te gaan. Hij kan niet inzien waarom ieder mens het sterven accepteert. Hij zal dat niet doen, hij zal blijven vechten voor zijn leven, ook al lijkt die strijd hopeloos. Pélion zet zich tot het uiterste in voor zijn partij en voor het recht van de onderdrukten, ook al riskeert hij daarbij zijn leven. Dr. Roux heeft bij een ongeluk zware brandwonden opgelopen, maar ontwikkelt een op eigen inzicht gebaseerd systeem om geen pijn te voelen, noch lichamelijk, noch geestelijk. Hij is nl. tot de slotsom gekomen dat dieren niet zo lijden als mensen, eenvoudig omdat ze geen ziel bezitten. Het lukt hem ook de bewustwording van zijn pijn volkomen te onderdrukken en daardoor wordt zijn lichaam steeds gezonder en volmaakter. Alleen verliest hij bij dit procedé ook alle menselijke gevoelens; hij wordt langzaam een dier. De meest interessante figuur is Dr. Mirambeau. Die is sinds tientallen jaren bezig met experimenten om harten te laten kloppen ook indien de rest van het lichaam niet meer leeft. In zijn laboratorium heeft hij een fles met een kippenhart dat reeds 5 jaar blijft

kloppen. Maar ondanks zijn grote belangstelling voor de wetenschap, die al zijn tijd in beslag neemt, is hij direkt bereid als spreker op te treden bij een belangrijke vergadering van links georiënteerde arbeiders, ook al is hij geen lid van de kommunistische partij en riskeert hij daardoor zijn reputatie en zelfs zijn leven. Er bestaat geen twijfel waar Vercors' sympathiën naar uitgaan.

„Sylva" speelt weer in Engeland. Men zou het kunnen noemen: een sprookje voor volwassenen. In de tuin van een buitenhuis van een jonge, tegen de jacht gekante landeigenaar vlucht een door jagers opgeschrikte wijfjesvos. Tussen de struiken waarin het is verdwenen vindt de jongeman een naakt, mooi meisje dat niet kan spreken en zich met nagels en tanden verzet zodra hij haar in huis wil brengen. Maar tenslotte lukt dat en Richwick, zo heet de grondbezitter, wil haar graag opvoeden. Hij neemt een verpleegster in dienst die hij vertelt dat hij een spastisch, debiel nichtje in huis heeft en langzaam groeit uit het vosje een denkend en voelend wezen, Sylva. Naast dit verhaal speelt een tweede affaire: een jonge dame uit Richwick's omgeving, op wie hij vroeger verliefd is geweest, leert een charmante avonturier kennen, trouwt met hem en vertrekt naar London. Een paar jaar later, ten tijde waarin het verhaal speelt, komt ze als weduwe terug; haar man werd dood gevonden in een achterbuurt. Zijzelf is inmiddels volkomen aan lager wal geraakt. Zij had haar overleden echtgenoot meegesleept naar een wereld van oppervlakkig genot met drank en drugs. Nu is zij er aan verslaafd en wenst alleen maar te genieten, noch te denken, noch verantwoording voor iets te nemen. Zonder ook maar enige waarde te hechten aan vriendschap of liefde tracht ze Richwick eveneens tot dit soort leven te bewegen. Haar toestand wordt slechter en slechter, terwijl het vroegere vosje zich steeds hoger ontwikkelt, tot het tenslotte begrijpt wat liefde en leed betekenen. — Zó verteld klinkt het verhaal misschien enigszins kitscherig; bij Vercors is het poëtisch en ontroerend.

Tenslotte het jongste boek van Vercors. Het werd gepubliceerd in 1973 toen de schrijver reeds 71 jaar oud was. Het heet „Comme un frère" en omvat ongeveer 200 pagina's. De „story" is wederom een fantastisch verhaal. Een gewone, nette, goed opgevoede jonge man van 24 jaar, Roger-Louis Touhoine, zit op een terrasje te Parijs rustig zijn espresso te drinken. Hij slaat twee opvallend attraktieve jonge meisjes gade die beiden net opstaan om weg te gaan. Alhoewel dat niet zijn gewoonte is staat ook hij op om hen te volgen. De ene is blond, de andere bruin, ze lijken in niets op elkaar. Een tijdje lopen ze in dezelfde richting, maar bij een splitsing van de straat slaat de ene naar links de andere naar rechts af. En zonder te aarzelen, zelfs zonder het wonderbaarlijke ervan te ondervinden, volgt de ene helft van de jongen, Roger, het blonde, de andere helft, Louis, de brunette. Van dit ogenblik af gaan beiden zelfstandig hun eigen, volkomen van de andere afwijkende, weg. Roger wordt de schoonzoon van een invloedrijke kapitalist en ontwikkelt zich tot een ondernemende, rijke man die uiteindelijk in een hoge positie in de politiek

belandt. Louis komt terecht in het gezelschap van een klein avantgarde-theater, wordt daarvan juridisch adviseur en raakt steeds meer gekonfronteerd met en bewogen door het lot van de sociaal zwakkeren. De politieke tegenstellingen verscherpen zich inmiddels in Frankrijk dermate dat het in Parijs tot straatgevechten dreigt te komen. Achter de door de linksen opgerichte barrikaden is Louis aktief, aan de andere kant exponeert zich Roger met inzet van zijn leven omdat hij zijn vaderland bedreigd voelt. Op een gegeven ogenblik staan beiden temidden van het strijdtoneel als tegenstanders tegenover elkaar. Op dit ogenblik valt er een bom waardoor beide lichamen de lucht ingeslingerd worden. Weer als één geheel vereend vallen zij samen dood neer. — Ondanks alle onwaarschijnlijkheid is ook dit verhaal toch weer vol realisme. Het is van de eerste tot en met de laatste regel spannend en vaak geestig. Maar wat heeft de schrijver met deze allegorie bedoelt? Hij kan zo twee volkomen verschillende wijzen van leven belichten en de lezer de indruk geven hoe hij hierover oordeelt. Hierbij appelleert hij bewust meer aan het gevoel dan aan het verstand. Intussen maakt hij belangwekkende opmerkingen over het toneel, de kunst in het algemeen, het idealisme, de liefde, alsmede wederom over de rijkdom, het kapitalisme, over politieke intriges, de felle strijd om de macht. Van overwegend belang zijn de filosofische beschouwingen van Vercors over de mens en zijn lot. Leidt niet iedere stap naar een onbekende toekomst? Kan men zich altijd bewust zijn van de gevolgen van zijn handelingen? Is de ontwikkeling van een mens met 24 jaar afgerond en is dan zijn levenshouding in wezen onveranderlijk, ook al ondergaat hij totaal verschillende invloeden van buitenaf?

Vercors geeft ons geen antwoorden op de vragen die hij stelt. Hij legt de lezer problemen voor die te denken geven en waarop men het antwoord zelf moet zoeken. Voor diegenen, die gevoelig zijn voor hetgeen achter de woorden schuil gaat spreekt Vercors echter tenminste in één opzicht duidelijke taal: uit zijn romans, essays en novellen komt de schrijver steeds weer naar voren als een bewogen, zoekend, integer, in de beste zin van het woord „humaan" specimen van de mens.

O. Birman

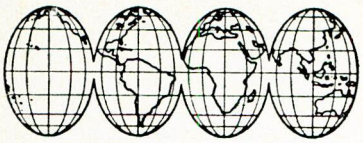

Actualiteiten

Onderzoek van de wereldproblemen

Victor Zorza, een bekend publicist over de problemen van de Sowjet-Unie, schreef in de „International Herald Tribune" (24 sept.) over een uniek internationaal experiment. Zijn bijdrage getiteld „World experts join in problem solving" geeft een beeld van de samenwerking van 70 geleerden uit Oost en West in een voormalig kasteel bij Wenen, slot Laxenburg.

De grootste contingenten komen uit de Verenigde Staten (17) en de Sowjet-Unie (13).

De energiecrisis in het Westen wordt door een aantal Sowjet-politici als een zegen gezien, maar hier maken de geleerden zich alleen maar zorgen over de internationale energieproblemen in de toekomst. In de achterstand op computergebied van de Sowjet-Unie zien sommigen in het Westen een kans om politieke voordelen te verkrijgen. Maar in Wenen is het hoofd van het computerprojekt een Rus, die een internationaal netwerk van computers wil ontwerpen, waardoor groepen geleerden uit verschillende landen over dezelfde problemen kunnen samenwerken.

Het stadsprojekt onder leiding van een Canadees, zoekt naar de beste manier om de groei van de steden te regelen, een probleem dat zowel in het Oosten als in het Westen speelt. In totaal zijn er negen projekten, alle ondergebracht bij het Internationale Instituut voor Toegepaste Systeemanalyse (IIASA); na vijf jaar van delicate onderhandelingen tussen Moskou en Washington is het handvest van dit instituut, waaraan ook andere landen deelnemen, twee jaar geleden ondertekend.

De leider van de bestuursraad van het IIASA, Jermen Gvishiani, een schoonzoon van Kosygin, is een overtuigd voorstander van systeemanalyse als een objektief neutraal werktuig, hoewel orthodoxe marxisten er nog wantrouwend tegenover staan. De direkteur van het IIASA, prof. Howard Raiffa van Harvard, ziet systeemanalyse niet als een techniek, maar als een rationele benadering van ingewikkelde problemen, welke van nut is voor de beleidsvorming.

De staf van het instituut voelt zich persoonlijk betrokken bij het streven naar een betere wereld, al spreken zij er niet in deze termen over om niet in de politiek betrokken te worden. Zij maken de werktuigen voor de politici als de wereld onbestuurbaar zou worden. Zij identificeren de problemen waarmede de wereld in de toekomst geconfronteerd kan worden voordat ze werkelijkheid zijn. Hun studies geven een aantal oplossingen en de konsekwenties ervan, zodat de politici de voor- en nadelen zien zowel van de keus, die zij willen maken als van de gevolgen van lijdelijk toezien. Zorza concludeert: „IIASA is an optimistic place, because, even after three days spent there looking into the various projects, it is clear that sooner or later the politicians will have to accept its view that the world is one, and will have to act on it."

Gevaren van misbruik van genetische experimenten

„Unesco-Nieuws" (no. 4, 1974) wijdde aandacht aan de problematiek van het genetisch onderzoek.

Een groep Amerikaanse beoefenaren van de moleculaire biologie heeft deze zomer collega's over de hele wereld opgeroepen voorlopig te stoppen met bepaalde experimenten met genen, de in iedere levende cel aanwezige dragers der erfelijke eigen-

schappen. De unieke oproep van professor Paul Berg en de zijnen komt nadat een nieuwe techniek is ontwikkeld om genen uit levende cellen te isoleren en ze over te brengen in andere — met name in bacteriën. Een enorme stap vooruit in het genetisch speurwerk waardoor voor het eerst mogelijkheden open staan om selectief in te grijpen in de erfelijke eigenschappen van levende cellen — maar de vrees bestaat dat dergelijke gemanipuleerde bacteriën uit laboratoria ontsnappen en de bevolking besmetten. Totdat meer inzicht in deze gevaren is verkregen wil de Amerikaanse groep de experimenten staken met genen die de weerstand tegen antibiotica betreffen of van virussen die kanker of andere ziekten kunnen verwekken. Hoewel dit niet in de oproep wordt vermeld zijn dit ook de experimenten die toepassing zouden kunnen vinden bij het ontwikkelen van biologische oorlogswapens.

De Amerikaanse groep is bezorgd over de niet te taxeren onmiddellijke gevaren van wat nog maar een eerste stap is op weg naar het grote doel dat „genetic engineering" wordt genoemd — het volledig regelen en zelfs veranderen van erfelijke eigenschappen door het manipuleren van genen of zelfs het inbrengen van synthetisch vervaardigde genen. Die genetische revolutie heeft gevolgen waarvan de internationale wetenschappelijke gemeenschap de geweldige maar misschien catastrofale draagwijdte nog maar nauwelijks inziet, zoals eerder dit jaar professor Nikolai Dubinin van het Moskouse genetisch instituut opmerkte. Binnen een jaar of dertig, dacht hij, „kunnen we alles doen met de mens. De vooruitgang der wetenschap is niet tegen te houden en daarom moeten we nu al denken aan de sociale, ethische en morele consequenties van de komende mogelijkheden."

Zegenrijke kanten zag hij in de mogelijkheid erfelijke ziekten te genezen door „foute" genen te vervangen door gezonde. Maar zelfs de eenvoudigste toepassing — binnen een jaar of tien — zou vergezeld gaan van verschrikkelijke problemen: als men jongens of meisjes naar wens geboren kan laten worden zullen naar zijn mening de meeste ouders een zoon wensen. „De volgende generatie zou bestaan uit negentig procent jongens en tien procent meisjes — dat zou veel voor de mens vernietigen: de oorsprong van gevoelens, van alles wat het leven het leven waard maakt, zou verdwijnen."

Deze en dergelijke zaken kwamen aan de orde op het grote ronde-tafelgesprek dat deze winter in Genève werd gehouden over de medische vooruitgang en de rechten van de mens. Pierrette Posmowski sprak er onder meer met de Amerikaanse socioloog professor Amitai Etzioni die voor deze kwesties speciale belangstelling heeft en er een boek (Genetic Fix) aan wijdde.

De mogelijkheid dat een overheid bepaalde technieken wil toepassen om een sterker en verstandiger mensensoort te kweken moet tot elke prijs voorkomen worden, meent Etzioni die in pogingen — om „blonde, blauwogige super 007's als het ware uit de kopieermachine te laten rollen" — praktijken ziet die hem teveel aan nazistische rassentheorieën doen denken.

Activiteiten van de „Fondation Européenne de la Culture"

In „Revue du Marché-Commun" (april 1974) gaf M. J. E. Chabert een beeld van de activiteiten van de in Amsterdam gevestigde „Fondation Européenne de la Culture", die ook in humanistische kring de aandacht verdienen.

Toen de „Fondation Européenne de la Culture" in 1968 besloot zich ook op wetenschappelijk terrein te gaan bewegen stond zij voor enige fundamentele keuzen. In de eerste plaats moesten de middelen, die voor culturele doeleinden worden besteed, niet alleen op hetzelfde niveau worden gehouden, maar zelfs worden uitgebreid, aangezien de Stichting een groot studieprogramma over de ontwikkelingen in de toekomst had ondernomen, waaraan de naam „Plan Europa 2000" werd gegeven.

In dit kader werden 17 studies over het leefmilieu in de een en twintigste eeuw ondernomen, die op hun beurt weer tot vier projecten aanleiding gaven:

a het onderwijs en de mens van de 21ste eeuw;
b de mens en de industrie van morgen;
c de urbanisatie;
d de plaats van de landbouw in de samenleving van het jaar 2000.

Voor de uitvoering van deze projecten werden vier wetenschappelijke comité's in het leven geroepen, bestaande uit een tiental universitaire deskundigen op het gebied van het wetenschappelijk onderzoek.

De ervaringen, opgedaan met het „Plan Europa 2000", kunnen als leidraad dienen voor andere organisaties, waarbij in het bijzonder te denken valt aan de Europese Stichting voor de verbetering van levens- en werkomstandigheden, die de EEG in het leven wil roepen als onderdeel van haar milieu- en sociaal beleid.

De werkzaamheden voor het „Plan Europa 2000" zijn nog niet afgesloten; de definitieve conclusies zullen pas in 1975 beschikbaar komen. Niettemin zijn er over de tot nu toe verkregen resultaten reeds 20 publikaties in vier talen verschenen, op grond waarvan een interimprogramma voor acties tot 1980—1985 wordt uitgewerkt, die zich op de volgende terreinen concentreren:

1 *Onderwijs:*
   a een studie inzake de verhouding tussen verplichte avondstudie en de beroepsmatige werkzaamheden;
   b de oprichting van open universiteiten in Charleroi en Maastricht (met medewerking van de EEG);
   c een studie inzake de structuur van het onderwijs in Rotterdam en omgeving, een en ander in opdracht van het Publiekrechtelijke Orgaan Rijnmond.
2 *Industriële verhoudingen:*
   a studies over verbetering van de werkomstandigheden, welke resultaten zullen worden gepubliceerd en vergeleken met die van Renault, Volvo, Siemens en Fiat;
   b studies over de psychologische en fysiologische gevolgen van het werk;
   c studies over medezeggenschap van de loontrekkers in een onderneming (afgezien van de medebeheersvormen in Duitsland en de zelfbestuursvorm in Joegoslavië, worden ook andere vormen onder de loep genomen, zoals die bij de Franse firma „Lip" en die, welke in Zweden worden gepropageerd);
   d vergelijkende studies over de invloed der personeels- en vakverenigingsvertegenwoordigers.
3 *Milieu:*
   a het opmaken van een balans van studies, die in Europa, de V.S. en Japan zijn uitgevoerd inzake modernisering van de stadsstructuur en het stadstransport, alsook m.b.t. het urbanisatieprobleem;
   b bestudering van de speciale situatie van Noordwest-Europa, waarin de stadsagglomeraties steeds grotere vormen aannemen, hetwelk problemen met zich brengt op het gebied van de administratie, transport, het economisch evenwicht, de infrastructuur en de minimale vrije ruimte;
   c studies inzake behoud van zgn. groene stroken, het voorkomen en elimineren van waterverontreiniging en geluidshinder, alsmede beschikbaarheid van drinkwater, water voor industrieel gebruik, mineralen en koolwaterstoffen;
   d studies over problemen, geschapen door bepaalde industrieën, zoals papier-, ijzer- en staal-, leder- en petrochemische fabrieken en door bepaalde gebieden, zoals de grensgebieden, de meren en de Rijnvallei.

West-Europa en de Rechten van de Mens

In een speciaal nummer van „Civis Mundi" (adres: Van Stolkweg 10, Den Haag) van mei/juni gewijd aan „Konstitutionele problematiek in West-Europa" schreef Mr. E. A. Alkema over „West-Europa en de Rechten van de Mens".

De klassieke en de sociale grondrechten zijn in West-Europa na de Tweede Wereldoorlog vastgelegd in plechtige internationale verdragen: de Europese Conventie van 1950 en o.a. het Europees Sociaal Handvest van 1961. Zoals bekend garanderen de klassieke grondrechten de vrijheid van de burger en beperken zij de

macht van de overheid; de sociale grondrechten zijn geen beperkingen van, maar richtsnoeren voor het overheidshandelen. Wat de klassieke grondrechten betreft zij opgemerkt dat in 1948 door de VN de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens werd aangenomen: in de kring van de Raad van Europa werd in 1950 het Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden getekend (de „Europese Conventie"). Wat de sociale grondrechten aangaat werd door de Raad van Europa het Europese Sociale Handvest opgesteld, dat door tien lid-staten ondertekend werd (maar niet door de drie Beneluxlanden) en sinds 1965 in werking is getreden. Het Handvest waarborgt een aantal rechten, o.a. op arbeid, op sociale, medische en hygiënische voorzieningen, op scholing, op bescherming van minderjarigen, moeder en kind en van gastarbeiders en hun gezinnen, welke rechten voor het grootste deel ontleend zijn aan de voorschriften van de Internationale Arbeids Organisatie.

Op de naleving van het Handvest wordt toegezien door verschillende organen, waarvan een comité van onafhankelijke experts en het Ministerscomité van de Raad van Europa de belangrijkste zijn.

De IAO-conventies en het Handvest hebben hun effect op de nationale rechtsorde vóór en ná de ratificatie: vóór de ratificatie omdat de staten, die partij willen worden, van te voren hun wetgeving aan de nieuwe verplichtingen aanpassen; ná de ratificatie dank zij het genoemde toezicht. Zo is de wens om het Sociaal Handvest te ratificeren voor Nederland en België aanleiding hun wetgeving inzake ambtenaren en inzake staking te herzien, en zo hebben suggesties van het comité van experts er al toe geleid dat enkele partijen bij het Handvest bepaalde wetten hebben aangepast.

Alle landen van de Raad van Europa, uitgezonderd Zwitserland en Frankrijk, hebben zich bij de Europese Conventie voor de Rechten van de Mens aangesloten.

De belangrijkste rechten die deze Conventie garandeert zijn:

a recht op leven;
b verbod van foltering, onmenselijke behandeling en slavernij;
c vrijheid van persoon;
d recht op een behoorlijk proces;
e recht op privé- en gezinsleven;
f vrijheid van godsdienst, meningsuiting en vereniging;
g recht op eigendom en onderwijs;
h vrijheid om binnen de eigen staat verblijf te kiezen;
i vrijheid de eigen staat te verlaten en weer binnen te komen;
j verbod van uitzetting van eigen onderdanen en van collectieve uitzetting van vreemdelingen.

Klachten wegens schending van de Conventie door een staat worden door de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens behandeld. Stelt de Commissie een schending vast dan wordt de zaak afgedaan door hetzij een politiek college, nl. het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, die uitspraak doen en de staat in kwestie tot betaling van schadevergoeding (en indirect tot wijziging van de gewraakte wetgeving) kunnen verplichten.

Opkomst van de islam

Een opmerkelijk verschijnsel in onze tijd is de groeiende invloed van de islam, een verschijnsel dat uiteraard samenhangt met de positie van de olieproducerende Arabische staten. In „Aussenpolitik" (2e kwartaal 1974) schreef U. Steinbach over de rol van Saoedi-Arabië.

Het koninkrijk Saoedi-Arabië is door de jongste oorlog in het Midden-Oosten tot een wereldpolitieke macht uitgegroeid. Het besluit van Koning Feisal, heerser over het grootste olieproducerende land in de regio, om de omvang en de distributie van de olieproduktie afhankelijk te stellen van zowel de politieke gezindheid als de bereidheid tot samenwerking van de olieimporterende landen, heeft de machtspositie van Saoedi-Arabië, een gebied dat voorheen slechts bekendheid genoot als een achterlijk land met een paternalistisch bewind en een sterke islamitische inslag, duidelijk aan het daglicht gebracht.

Binnen de Arabische sfeer heeft het oliewapen van Saoedi-Arabië, dat machtiger bleek dan de conventionele wapenen, dit land niet alleen een vooraanstaande

plaats bezorgd, maar ook aanleiding gegeven tot aanzienlijke veranderingen.
Wat het ontstaan van een coherente Saoedi-Arabische buitenlandse politiek betreft, deze dateert van na 1962 toen men werd geconfronteerd met een snel opkomend Arabisch socialisme, zoals dat in het nasserisme tot uitdrukking werd gebracht en door de Jemenitische revolutie met de wapens werd bevochten. Tegenover deze ontwikkelingen stelde Feisal een politiek beleid dat geheel en al op de instellingen van de Islam is gebaseerd en propageerde hij de pan-islamitische gedachte, die alle Islamstaten, van Afrika t/m Indonesië, tot nauwe samenwerking moest brengen.
Door de enorme beroering, die de brand in de Aqsa-Moskee te Jeruzalem in Arabische kringen heeft teweeggebracht, lukte het om voor het eerst in september '69 een Islam-topconferentie te Rabat te houden. De principes, die aan deze en volgende topconferenties (de laatste werd in februari '74 te Lahore gehouden) ten grondslag liggen, zijn de volgende:

1 het Zionisme is de oorzaak van de ellende in de wereld, daar zij niet alleen de staat Israël heeft geschapen met alle gevolgen van dien, maar ook anti-religieuze stromingen zoals vrijmetselarij en het socialisme heeft voorbereid;
2 de tegenstellingen binnen de Islamitische wereld vinden hun oorzaak in het nationalisme enerzijds en de doorgevoerde scheiding in wereldlijke en religieuze macht anderzijds;
3 de diepste vernedering, die de Islam heeft moeten ondergaan, is het verlies van de heilige steden Jeruzalem en Hebron, zodat thans opgeroepen wordt tot de heilige oorlog („djihad") om deze plaatsen weer voor de Islam terug te winnen;
4 alleen een volledige terugkeer naar de instellingen van de Islam kan de crisis binnen de Islamitische wereld overwinnen.

Een exceptioneel voorbeeld van een rigoreus Islamiserings-proces vormt Libië en hoewel er tussen dit land en Saoedi-Arabië scherpe meningsverschillen bestaan, moeten deze als uitingen van persoonlijke rivaliteiten tussen Feisal en Khaddafi worden aangemerkt.
De politieke betekenis van een Islam-réveil dient vnl. te worden gezocht in een niet-onaanzienlijke afzwakking van de heersende tegenstellingen tussen progressieve en traditioneel ingestelde Islamlanden. Dit proces van Islamisering verschaft een kader, waarbinnen Saoedi-Arabië tot een machtspositie kan komen en waardoor het een leidersrol kan vervullen in de Arabische politiek.
Door de inzet van olie als politiek wapen in het Midden-Oosten-conflict werd tevens de mogelijkheid voor nieuwe samenwerkingsvormen geschapen. Zo kan de totstandbrenging van economische samenwerking tussen de arme en rijke Arabische landen een solide basis vormen voor integratie op politiek gebied, terwijl de Arabische financiële steun aan belligerente broederlanden deze landen minder afhankelijk maakte van de hulp van vreemde mogendheden.
Zowel Islam-réveil als het oliewapen heeft de Arabieren tegenover de buitenwereld een eigen identiteit en machtspositie verschaft die niet kunnen worden misverstaan.
Zelfs in Europa neemt de invloed van de islam toe, zoals blijkt uit een artikel van Michael Mildenberger in de „Neue Zürcher Zeitung" van 15 sept. 1974.
In 1973 alleen al werden de volgende projekten uitgewerkt of werd met de uitvoering ervan begonnen: een moskee in Londen en toevoeging van de eerste moslim-universiteit aan het reeds bestaande „Islamitische Cultuurcentrum"; in Brussel moet een groot islamitisch centrum komen; na lange onderhandelingen gaf het Vatikaan toestemming voor de bouw van een moskee in Rome; in München werd reeds de grootste aula in Duitsland ingewijd; in Berlijn moet een tweede moskee komen en in Frankfort wil het sjeikdom Aboe Dhabi een centrale moskee financieren; tenslotte heeft onlangs koning Feisal 5 mln. Zw.frs. gegeven voor de aankoop van grond in Genève voor de bouw van een representatief islam-centrum.
In maart 1972 keurden islamitische ministers van buitenlandse zaken op een con-

ferentie te Djeddah een „Islam-Handvest" goed, waardoor een reeks internationale instituten en organisaties opgericht c.q. samengevoegd werden, vooral de „Motamar Islami", de islamitische conferentie met een secretaris-generaal. Als taken noemt het Handvest (dat thans door bijna alle islamstaten is geratificeerd): bevordering der moslim-solidariteit, coördinatie van economische, sociale, culturele en wetenschappelijke activiteiten, en strijd tegen rassendiscriminatie en kolonialisme.

Op basis van dit Handvest en de daarna verrichte arbeid vond in februari 1974 in Lahore de eerste al-islamitische topconferentie plaats, wier geringe politieke resultaten niet verhelen, dat hier een belangrijke demonstratie van islam-solidariteit plaatsvond. De al-islamitische activiteiten gaan in drie richtingen:

a re-islamisering der islamstaten zelf;
b intensivering der islam-missie in Afrika en Azië;
c versterking van de minderheden in de wereld buiten de islam, en die sterker aan de wereld van de islam verbonden moet worden.

Het gaat om punt c: de wereldislam heeft haar eigen diaspora ontdekt en richt zich daar steeds intensiever op. Dat geldt speciaal Europa. Zo werd in mei 1973 o.l.v. het islamitische secretariaat-generaal een „Hoge Islam-Raad" opgericht, met zetel Londen: die Raad moet alle moslimgemeenten in West-Europa bundelen.

Het succes bleef gering: van de ongeveer duizend Ahmadi's in de Bondsrepubliek zijn maar 90 Duitse bekeerlingen. Deze missionaire slag-in-de-lucht toont, dat de islam blijkbaar geen godsdienstig alternatief is voor het christelijke en na-christelijke Europa. Daarvoor zijn redenen: historisch gegroeide vooroordelen en aversies, de innerlijke nabijheid van beide religies, en het islamitische „anti-modernisme". In elk geval kan van een islamitische „missionering" van Europa binnen afzienbare tijd geen sprake zijn.

Maar wel is er de zeer sterke toeneming van het aantal gastarbeiders in de noordelijke industriegebieden. In Frankrijk leven nu, behalve talrijke Tunesiërs en moslims uit francofoon Afrika 800.000 Algerijnen en 220.000 Marokkanen. In de Bondsrepubliek zijn ongev. 1.000.000 Turken; Engeland herbergt zo'n 1.500.000 moslims uit Gemenebestlanden, vooral uit het Indiase subcontinent. Alles bijeen zullen er nu ruim 5 miljoen moslims in West-Europa zijn.

Om hen gaat het. Zij leven in een buitengewoon moeilijke, gespannen situatie. Als grootste, het meest aan de rand gelegen, en sociaal-zwakste groep belichamen deze mensen de maatschappelijke problematiek der gastarbeiders het scherpst. De Algerijnen concentreren zich in noordelijk en oostelijk Frankrijk, waar oude stadscentra tot regelrechte kashba's zijn geworden: besloten wijken, waarin armoede, verwaarlozing en criminaliteit regeren. Ook de Turken in Berlijn, Keulen of Frankfort leven praktisch in ghetto's. De ontstane problematiek eist dringend een menswaardige oplossing in de vorm van een of andere integratie in de Westelijke maatschappij. Of de EG en de afzonderlijke landen daartoe in staat zijn, is een vraag die ook de toekomst en de „kwaliteit van het leven" betreft. Momenteel is een begin van beantwoording nog nauwelijks aanwezig.

De religieuze implicaties worden pas langzaam onder ogen gezien. De reeds aanwezige moslimgroepen, vooral de Ahmediyya zagen enerzijds hun terrein van actie sterk vergroten, maar konden deze explosieve ontwikkeling geestelijk en organisatorisch niet aan. Op dát punt start het consolidatiestreven van de wereld-islam, door de bouw van centra, organisatorische samenvoegingen, gerichte opleiding van islam-theologen. Zo moet de islamitische diaspora in West-Europa de mogelijkheid krijgen, beter voor zichzelf óp te komen.

Maar daarbij staat de islam voor een elementair vraagstuk: behoudt zij haar in oriëntaalse traditie gegroeide sociale en culturele „houding", blijft zij a.h.w. een vreemde eend in de Europese cultuur? Of kan zij een „Westelijk gewaad" aantrekken, zonder de eigen islam-identiteit te verliezen?

P. Krug

Notities van een lezer

Doordat iemand een stuk had geschreven over **verdraagzaamheid** wilde ik het een en ander nakijken en daarbij pakte ik ook een oud boek van de plank dat me erg dierbaar was indertijd. Het is een boek van 1948, geschreven door *H. J. Mispelblom Beyer* en het heet *Tolerantie en verdraagzaamheid,* een studie over verdraagzaamheid.

Er is een onafzienbare rij geschriften over dat onderwerp. Toen ik het boek in 1949 las en ijverig excerpeerde viel het me al op als een zeldzaam — hoe zal ik het noemen — toegewijd, betrokken, tegenwoordig zou men zeggen: geëngageerd werk tussen het vele dat ik toen las — Henk Bonger, Oldewelt, Den Tex, Hermelink, J. D. Bierens de Haan, Gabriel Marcel, H. Enno van Gelder en vele anderen. Misschien was alleen de dissertatie van Bonger óók zo onderhuids gekleurd, maar toch ànders. Bij Bonger heb ik altijd het gevoel gehad dat de verdraagzaamheid hem levenslang een probleem blijft doordat voor hemzèlf de emotionele risico's van de gehele persoonlijke inzet hem terdege bewust zijn en een probleem vormen. Hij is geloof ik van nature helemaal niet zo makkelijk verdraagzaam — maar een mens kan zich vergissen. Mispelblom Beyer onderscheidt zich — mèt Bonger dus, maar op een andere manier — van de overige auteurs over de tolerantie, doordat hij zó doortrokken is van verdraagzaamheid dat hij herhaaldelijk in zijn teksten uit het akademische betoog valt en dwars tegen de logica in toch blijft betogen. Mispelblom Beyer was naar mijn taxatie van nature een ongewoon nobel man voor wie de verdraagzaamheid *eigenlijk* geen wetenschappelijke kwestie was, hoewel hij honderd-acht-en-tachtig bladzijden lang een onberispelijk doorwerkte dissertatie schreef vóór hij op pag. 189 zijn hoofdstuk begon over: „gelovige verdraagzaamheid" — waarin hij zich uiterst kwetsbaar blootstelde aan de meest eenvoudige logische tegenwerpingen.

Hij is veel te jong gestorven, op zes-en-vijftig jarige leeftijd. Hij was remonstrants predikant en had als zodanig gewerkt in Dordrecht, Nieuwkoop, Boskoop, Leiden en Rotterdam. In deze laatste stad kwam hij in de eerste maanden van de oorlog van '40. Daarvóór was hij al een stille maar indrukwekkende man geweest in libertair socialistische kringen rondom Bart de Ligt. Op hen die hem in die tijd hebben meegemaakt vestigde Hendrik Jan Mispelblom Beyer de onuitwisbare indruk van een uitzonderlijk rechtschapen man, zwak van constitutie maar onbereikbaar voor het gemene in elk opzicht. Zijn boek over de verdraagzaamheid is zijn belangrijkste werk. Hij heeft ook nog een reeks van artikelen geschreven in het vooroorlogse blad *Bevrijding.* De laatste zinnen van het voorwoord van zijn grote boek zijn typisch: „Deze studie werd ook ondernomen omdat de schrijver dit onderwerp liefheeft. Wie het object zijner studie liefkrijgt weet dat hij het niet willekeurig uit een reeks objecten heeft gekozen, maar dat er sprake is van wederkerigheid: hij erkent evenzeer door het object gekozen te zijn. Deze verhouding maakt het hem mogelijk met rustige volharding, intense belangstelling, niet zonder hartstochtelijkheid te blijven doordenken. Hij weet, dat een waarlijk levende verhouding nimmer tot een definitieve afsluiting komt en ervaart tot zijn vreugde, dat datgene wat

hij liefheeft, hem niet alleen groter, maar ook ruimer en dieper maakt."

* * *

Onlangs kreeg ik een ander dierbaar „oud" boek uit mijn kast weer in handen. Enkele jaren geleden moest mijn middelste dochter een eindexamenscriptie maken over een literair onderwerp. Heel behendig vroeg zij mij een schrijver te noemen die een *klein maar curieus* oeuvre had geschreven. Zij koos uit mijn voorstellen de bundel van **Gerard van den Hoek: Het kostelijk leven.** Dat was een zeldzaam boek van 178 bladzijden, waarin zeven opmerkelijke verhalen staan, (het hele werk), van een jonge schrijver die geboren werd op 2 februari 1892 en die stierf op 22 februari 1916. Praktisch niemand bezit die bundel — dus vermoedelijk ook de leraar niet — terwijl een ingewijde weten kan dat Eddy du Perron helemaal opgewonden raakte toen hij in de dertiger jaren dit boek in handen kreeg en vooral de laatste verhalen met stijgende belangstelling las.
Wat wil je méér voor een onderwerp bij een eindexamen? Een loterij zonder nieten. Een vriendin van mijn dochter die het volgende jaar examen moest doen, gebruikte hetzelfde recept en leende het boek. Toen ik na verloop van tijd informeerde of ik mijn eigendom weer eens in mijn bezit kon krijgen bleek het boek niet meer te vinden te zijn. Laat ik het verhaal van mijn zachte wanhoop kort maken. Na jaren is het weer teruggevonden en het is als een kwetsbare ikoon weer naar mijn kamer getransporteerd na geheimzinnige telefonades tussen mijn dochters: dat er iets opwindends stond te gebeuren.

Gerard van den Hoek had een zwakke gezondheid; daardoor moest hij ook zijn studietijd herhaaldelijk onderbreken. Hij was in Leeuwarden geboren, deed eindexamen HBS, bracht het niet op om staatsexamen te doen, volgde een tuinbouwcursus, maar bleek te zwak voor het werk. Tenslotte werkte hij in de Stadsbibliotheek in Haarlem. Begin 1916 werd hij opgeroepen voor de militaire dienst en onbegrijpelijkerwijs goedgekeurd hoewel twee artsen attesten van ongeschiktheid hadden afgegeven. Hij werd direct ziek, moest desondanks nog enkele kazernewerkzaamheden verrichten, mocht toen naar huis en stierf een week later — 22 februari 1916 — op vier-en-twintig jarige leeftijd.
Zijn zeven prozastukken, die in de bundel *Het kostelijk leven* na zijn dood door de zorg van vooral Herman Robbers zijn verzameld, dragen het motto — een zin uit het verhaal Ontmoetingen —: „Het leven is zwaar, maar kostelijk".

Er is een duidelijke lijn van snelle ontwikkeling in de chronologische reeks van verhalen. Hij las de grote 19e eeuwse Franse psychologen, zoals Stendahl, Flaubert, De Maupassant en daardoor is zijn stijl al direct die van de observator van menselijke motivering. De eerste verhalen van 1910 en 1913 zijn nog wat taalklonterig van manier, sterk beïnvloed door de schrijfwijze van Vlaamse en Nederlandse tachtiger naturalisten. Maar al twee jaar later is zijn schriftuur droger, essentiëler, selecter. De melancholie wordt strak beheerst en een skeptische ironie doortrekt de laatste verhalen geheel. Om het extreem in voorbeelden te verduidelijken: in luttele jaren doorloopt hij de ontwikkeling van Is. Querido naar Frans Coenen of Emants, wat stijl betreft. Maar als mentaliteit blijkt hij in het laatste jaar van zijn leven ook boven de beide laatstgenoemden te zijn uitgegroeid naar een soberheid zonder somberheid, een droge ironische levensstijl die uiterst modern aandoet.
Na zijn dood werd er nog een portefeuille met notities van hem gevonden. Eén zo'n fragment schrijf ik hier over, niet omdat het briljant zou wezen — het is kladpapier — maar om de reactiewijze enigszins aan te duiden.
„Johan zit zo 's avonds tegen Jules nog al eens te oreren, o.a. over: vergeving. Hij oreert: Vergeving. Zolang ik mezelf niet vergeef, heb ik er niets aan of de hele wereld me vergeeft. En vergeving vragen is niet anders dan een ander vragen wat men zelf moest doen, nl. me te overtuigen dat wat ik gedaan heb, niet iets onover-

komelijks is, dat me afzondert van alle anderen, dat me tot een eenzame duivel maakt die wroeging heeft.
Dit is de beste zin; meestal is het: overtuig me toch dat ik niets ergs gedaan heb. We zoeken in de vergeving door anderen slechts de vergeving door onszelf, maar moeten zover komen dat anderen er niet meer bij nodig zijn. Wanneer ze ouder worden, verliest voor menigeen elk ander mens de bevoegdheid om te vergeven, 1e daar die ander zelf vergeving nodig heeft, 2e daar die ander in hem de mate van vergeving die er nodig is misschien niet genoeg kent. Dan gaat men tot God en stelt voorop dat Hij nooit vergeving nodig heeft en mij veel beter dan ik mezelf, ja geheel en al kent. Als er dan wat kwaads is gedaan, gaat men naar Hem. Hij moet 't dan maar in ons ontwarren, we zijn van onszelf af. Maar degradeert het die hoge God niet dat hij zich altijd met onze kleine zondetjes zou bemoeien; dan hebben we een middelaar, of zoals een dolerende dominee zei: „Een Eeuwige Brievenbus". Als we ons briefje met ingesloten zonde dan in die bus hebben gedaan, komt 't wel op zijn bestemming.
Wij hebben er niet meer mee te maken, we kijken niet dieper in onszelf; we worden banger en banger van ons zelf. En wanneer ons deze laatste steun onverhoopt verlaat wordt 't leven ondragelijk; vergeving van buitenaf helpt ons niet meer; ons zelf vergeven kunnen we niet en 't gevolg is dat we in wroeging òndergaan, of we beteren ons leven eindelijk — Ja natuurlijk, zegt Jules telkens."

* * *

Ik heb ongewoon veel moeite met het formuleren van mijn gedachten over de problemen die het **gijzelen** in onze cultuur oproept. Het presidium van het hoofdbestuur heeft mij een poos geleden gevraagd om er een oriënterende, enigszins ordenende nota over te schrijven. En daarbij schieten mij al mijn boeken tekort. Dat is een nogal vreemde ervaring. Gewoonlijk ga je zitten, je maakt wat aantekeningen. Dan kijk je op je geheugen het een en ander na, er zijn immers over alles wel theorieën of redeneringen — waarvan er aan aantal zijn die op beproefde wijze tot je voorkeur zijn gaan behoren. En zo ontstaat orde, zo krijgt je opzet een skelet.
Maar bij het overwegen van redeneringen ten aanzien van moeilijkheden, zoals die zich voordoen bij het gijzelen, helpen mij boeken en geschriften niet afdoende. Ik heb met ijdele hoop nog gewacht op het nummer van een tijdschrift, waarin breedvoerig over *geweld* geschreven zou worden, maar bij nader inzien heb ik er ook niets aan.
Ik ben mij er wel van bewust dat je veel gelezen en goed geluisterd moet hébben, want zonder theoretische uitgangspunten van elementaire aard kun je over die gijzelingen eigenlijk alleen maar domme dingen zeggen. Het complex van vragen, die door deze soort van geweld worden opgeroepen, appelleert zozeer aan de diepste overtuigingen én emoties, dat alleen een tot in alle lagen van je geest vóórgeordende, in een heel leven opgebouwde overtuiging geleidelijk een zekere mate van gerustheid op je redeneringen kan geven. Laat ik eens wat opschrijven.

* * *

Als een gijzeling goed afloopt, dat wil zeggen: als de gegijzelden door intelligent en subtiel onderhandelen worden geruild voor de gehele of gedeeltelijke vervulling van de eisen van de gijzelaars — dan zuchten we verlicht, de ellende is voorbij. Maar geen breder bewust mens kan de al gauw volgende gedachte geheel onderdrukken: dat er méér is gebeurd dan alleen maar de „redding van mensen in een levensgevaarlijke situatie". Er is in de eerste plaats een beduidende hoeveelheid leed toegebracht aan mensen die niet specifiek iets misdaan hebben waardoor zij voor zulk een sanctie in aanmerking kwamen.
Vervolgens: van de hoogste instanties van onze rechtsstaat uit is deze ongefundeerde leedbezorging niet alleen niet afgeweerd

en bestraft maar er is profijt verleend aan de daders. Tenslotte is — onwillens — aanmoediging gegeven voor chantage op het leven — een van de allerergste misdaden die zich denken laten.
Al deze overwegingen vergallen mijn **opluchting** als de nieuwsmedia ons de „oplossing" melden. Maar dan word ik weer teruggeslingerd, doordat ik mij levendig indenk hoe de gegijzelde vader in zijn gezin wordt verwelkomd.
Pragmatische mensen zeggen: zeur niet, er zijn tenminste geen dooien gevallen! Maar dan denk ik: ik wéét dat het pragmatisme de deftige voorhof van het gore opportunisme is — en wat heeft die pragmaticus, die zo gerustgesteld is, dan wel te zeggen over de doodsangst van de vijf gegijzelden van mórgen, en de tien gesneuvelde gegijzelden van de vólgende week als er *iets* misgaat, en over de doodgeschoten rechter die ze over een maand al vast maar bij voorbaat neerleggen om zijn collega, die gijzelaars moet berechten, wat angst in te boezemen?
Maar dan zegt een bewogen (aartsgevaarlijke) geest: als nou je eigen vrouw of kind in dat vliegtuig zat, dan piepte je wel anders! Ik kom er niet onderuit: ik moet eerlijk bekennen dat ik me dan geen raad zou weten; misschien zou ik de minister-president wel smeken mijn vrouw te ruilen voor de ambassadeur van Irak, desnoods met geweld. Ik wéét eenvoudig niet hoe gemeen ik denken en voelen ga als ik tot in mijn kern getroffen word in de onontbeerlijkheden van mijn leven. *Maar dat is geen norm.* Nú, bij mijn volle bewustzijn van recht en rede, hoop ik dat zij mij dán tot zwijgen weten te brengen en mij geen spoor van invloed gunnen op de besluiten — want ik zal dan niet toerekenbaar zijn.

* * *

De opluchting is dus niet onvermengd te handhaven, er is méér gebeurd dan een „redding"; iedere geslaagde gijzeling brengt andere mensen in minstens hetzelfde gevaar en de nauwst-betrokkenen zijn het minst geroepen om de objectiviteit van een oordeel te dienen.

We moeten nadenken over wat er op het spel staat.
Men zegt: de gijzelaar is iemand die je óók eens in je beschouwingen moet betrekken, de gijzeling omvat méér dan alleen maar dat vliegtuig dat daar geladen op het platform staat. Men zegt vervolgens: de gijzelaar die met geweld dreigt, en zélf zijn leven ondertussen ook inzet, handelt van een erg benarde situatie uit. Hij is ontrecht, verwaarloosd — kortom, de term luidt: hij lijdt allang onder **structureel geweld.** Men bedoelt daarmee, dat hij *terug slaat* omdat hij eigenlijk geslagen wérd, dat hij zoveel miskenning, onderdrukking, armoede en onvrijheid heeft ondervonden dat je dit — als voortvloeiende uit de *structuur* van de samenleving — ook wel als geweld mag karakteriseren. Dus de situatie zou zijn: er is geweld tegen geweld. Quitte!
Nu vind ik deze soort van constructies een voorbeeld van je reinste taalvervuiling. Geweld is een tamelijk duidelijk begrip, maar toch zo moeilijk precies te definiëren dat je het niet nog meer moet volproppen of uitbreiden met betekenissen zodat het helemaal geen onderscheidende betekenis meer heeft. Het splitsen in lichamelijk en geestelijk geweld kan er nog net mee door, maar dan alleen als men er toch steeds maar mee blijft bedoelen wat ons te binnen schiet als we het woord *geweld* tegenkomen.
Het begrip „structureel geweld" wordt gebruikt voor verschijnselen waar we allang uitstekende, zeer gespecificeerde en bekende aanduidingen voor hebben: klassentegenstellingen, uitbuiting, discriminatie, ontheemding, onderbetaling, verbod van vrije organisatie enz. enz. enz.
Maar het „toebrengen" hiervan aan mensen, groepen of volken, gebeurt bewust of half bewust, bedoeld of onbedoeld, door meer of minder duidelijke *collectiviteiten.*
Om het kort te maken: de verantwoordelijkheden bij de verschijnselen die men kwalijk met „structureel geweld" aanduidt liggen gehéél anders dan bij wat wij ons bij het begrip „geweld" indenken.
Met betrekking tot zo'n palestijnse gijzelaar wordt dan gezegd: de westerse imperialistische mogendheden — in wier

kielzog ook Nederland vaart — hebben het Israël mogelijk gemaakt de Palestijnen uit hun haardsteden te verdrijven. Al meer dan vijf-en-twintig jaar lijden de verdreven groepen een afgrijselijk leven. Niemand doet iets. Allen die dit steunen of zelfs maar passief aanzien zijn schuldig aan structureel geweld. Er *is* nergens recht als daarginds zulk verschrikkelijk onrecht wordt toegebracht of getolereerd. — En deze redenering, of een variant, zou dan het gijzelen van een aantal mensen rechtvaardigen om geld voor de strijd, of vrijheid voor gevangen medestrijders te verwerven, of alleen maar om aandacht te trekken.

Deze redenering is op alle mogelijke manieren te variëren, het is maar een model. Wat wij een gijzeling noemen — afpersing op het leven — is dan niets anders dan strijd voor het recht tegen veroorzakers of medeplichtigen van het onrecht.

Uit het diepst van mijn overtuiging, uit mijn opvattingen omtrent de gerechtigheid, wijs ik dergelijke opinies van de hand. Collectieve verantwoordelijkheid is een walgelijk onding in een rechtsopvatting. Men ondergraaft de idee van het recht als de *individuele* verantwoordelijkheid wordt vervaagd door de aansprakelijkheid een symbolische betekenis te geven. Van Hannah Arendt is het befaamde woord: „Zodra iedereen schuldig wordt verklaard, is niemand meer schuldig te achten."

* * *

Ik heb buiten beschouwing gelaten — natuurlijk — het geval dat de gegijzelden eenvoudig als materiaal zijn gebruikt voor afpersing. Ik heb me tot nu toe er toe gezet te overwegen wat er aan de hand is bij gijzelen als de gijzelaars zich op **ideologische gronden** beroepen omdat ik wil nagaan of er redenen zijn de voorkomende kwesties anders te behandelen dan als moeilijkheden met onbetwistbare misdadigers.

Al doende ben ik zover gekomen dat ik elke rechtvaardiging van het gijzelen op grond van rechtsopvattingen verwerp.

Voor de gijzelaar van revolutionaire signatuur geldt dan dat hij met zijn principe de rechtvaardiging zou leveren óók voor de door hem verafschuwde moorden op Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg en — recent — op Allende. Langs welke weg de revolutionaire gijzelaar dan weer zijn eigen rechtvaardiging vernietigd heeft, want de moord op Allende noemt hij terecht een moord.

Ik zie dat ik onmerkbaar een onderscheiding van gevallen gepasseerd ben die toch wel besproken moet worden. Men zegt wel — en het is de keerzijde van de moord op Allende — dat het weliswaar misdadig is om niet-direct betrokkenen ten offer te brengen, maar dat het gijzelen en eventueel doden van politieke tegenstanders getolereerd is als onderdeel van een strijd op leven en dood, soms zelfs alleen als een zinvolle actie om het verzet te stimuleren. Zo althans heeft een spreker zich eens uitgelaten in een radio-uitzending.

Als het zó gesteld wordt dan is het duidelijk dat het eigenlijke probleem van de willekeurige gijzeling in zedelijk opzicht — het gijzelen van niet of zijdelings betrokkenen — helder is: het is een misdaad van de hoogste orde en geen gemeenschap kan zich zonder gevolgen aan de morele consequenties van het bagatelliseren onttrekken. Het specifieke gijzelen, en eventueel doden van een politieke tegenstander is het doden van een mens in een speciale situatie en behoort ook in *die* situatie beoordeeld te worden. Voor mijn gevoel is er principieel verschil tussen het gijzelen, chanteren en eventueel doden van een tiran of een van zijn handlangers èn hetzelfde gebeuren met willekeurige vliegtuigpassagiers of passanten in een ambassadegebouw.

* * *

De idee van het recht, die ons moet bewegen de willekeurige gijzeling als een misdaad van de ergste soort te keren en niet alleen te beschouwen als een verdomd akelig en gevaarlijk incident — waarvan we de bedrijvers, met geld en

goederen desnoods, zo gauw mogelijk uit ons territorium moeten zien te verwijderen — die idee van het recht bevat de hoogste en beslissendste idealen van zedelijke aard. Het rechts*stelsel* dat er de schamele en trage uitdrukking van wil wezen, is discutabel uiteraard, veranderlijk, onvolmaakt, maar verschaft als zodanig geen verontschuldiging voor wezenlijke misdaad, namelijk het vergrijpen aan een medemens, volgens de klassieke zedelijke formule: het gebruiken van een mens als *middel* en niet als doel (Kant). Het recht als idee is de norm der objectiviteit — die óók haar geldigheid behoudt in de moeilijkste strijdsituatie. Chantage met mensenlevens is een topvorm van subjectiviteit en elke rechtsorde, hoe onvolkomen ook gecodificeerd, behoort daar tegenin te gaan, op straffe van verloedering van het gehele samenleven. „Want als de gerechtigheid verzaakt wordt dan heeft het leven geen waarde meer." De tegenwerping: dat ik niet zo'n ophef moet maken over een gijzeling als tegelijkertijd Kissinger maar door kan gaan met zijn geknoei in Zuid-Amerika en de aandeelhouders van wapenfabrieken nog steeds op rozen zitten, zijn voor mij even waardeloos en verwerpelijk als de kreet dat men het licht maar moet doven als er in een hoek geen speld gevonden kan worden.

Beschouwingen van de soort die ik hier moeizaam aan het leveren ben, schrijf je natuurlijk niet naar een oplossing toe. Integendeel, de wérkelijke moeilijkheid wordt duidelijker en de verontrusting neemt toe. Want een draaiboek voor handelen in alle soorten van calamiteiten rolt er niet uit.

Natuurlijk is het voorkómen van bloedvergieten en het bevrijden van onschuldigen een grote zaak en uit mijn zwalkend overwegen zal men toch niet de indruk krijgen dat ik „het beter weet". Maar wat mij beweegt is de onaantastbare gedachte: dat we precies moeten *weten* wat wij doen en dat een lichtvaardig optimisme een cultuur nog nooit enig goed heeft gedaan.

Een cultuur is een fragiele samenhang van goede en slechte dingen — als een mens — en je doet hier en nu niet iets ongestraft voor dáár en dán.

Ik hoor tot vervelens toe: laten we ons nou toch in jezusnaam eens met „de concrete situatie" bezig houden. Ik vraag me af: wat *is* een concrete situatie, en wat betekent het precies: zich met iets bezig houden? Wát men „concreet" ook doet of laat, als men zich serieus met iets bezig houdt dan is dat het doordenken van wat men behóórt te doen en van wat men kán doen. En de handelende verwerking van die bezinning bepaalt nauwkeurig of men domme, soms fatale, of verstandige, soms verdrietige dingen doet.

* * *

Ik kan nu wel concluderen. Wat ik als wezenlijk beschouw heb ik ten naaste bij omschreven. Wat ik links en rechts liet liggen kan men op zwaarte taxeren met wat ik in mijn betoog aan gewicht aandroeg.

De willekeurige gijzeling is een misdaad van de ergste soort, ten aanzien waarvan de persoonlijke verantwoordelijkheid niet verlicht wordt door ideologische motieven. In beginsel is het wijken voor deze afpersing op het leven onaanvaardbaar; de capitulatie wentelt het levensgevaar af op volgende slachtoffers, verloedert het recht doordat het veiligheid en lijfsbehoud voorbeeldig stelt bóven gerechtigheid. Een levensovertuiging die de opdracht in zich sluit boven het animalisme uit, ook boven het hominisme uit, in het *humanisme* de normen na te streven waarin het menselijke als ideaal wordt onderkend, die levensovertuiging dient te zoeken naar oplossingen die zich zo min mogelijk verwijderen van de gerechtigheid die het leven pas mogelijk maakt.

Iedereen citeert, op dit punt aangeland, een dichter. Ik ook: „Das Leben ist der Güter Höchstes nicht". De vervulling der gerechtigheid kan het **offer** eisen.

Ik zeg niet: schiet een vliegtuig met gijzelaars plat, met inbegrip helaas van de gegijzelden. Ik wéét niet precies wat er hoe gedaan moet worden in elk geval. Ik bedoelde alleen met deze beschouwingen

te zeggen: er zijn grenzen aan het omzichtig beleid om mensenlevens vóór alles te sparen, grenzen waar — ten bate van de gerechtigheid: een hoger goed dan het het leven — een offer gebracht zou behoren te worden.
Op grond van mijn opvatting neig ik er toe te denken dat een overheid mag vergen te vernemen zéker van organisaties ener levensovertuiging dat zij de bevoegdheid van die overheid tot een eventueel radikale rechtsuitoefening onderstrepen.

P. Spigt

In memoriam Julian Huxley

Half februari is Julian Huxley op zeven en tachtigjarige leeftijd in Londen overleden. Hij was een man van wetenschap en internationale samenwerking, maar ook een van de bekendste humanisten van onze tijd.
Toen in 1952 in Amsterdam de International Humanist and Ethical Union werd opgericht tijdens een congres, was Huxley erepresident en hield de openingsvoordracht over *Evolutionair Humanisme.*
Huxley schreef voor de tweede wereldoorlog verschillende biologische werken en was hoogleraar in Londen. In 1930 verscheen zijn boekje over *Mieren* en daarmee hoorde hij tot de eersten die het gedrag van dieren tot onderwerp van systematisch onderzoek maakten.
In 1943 schreef Huxley *Evolutionaire Ethiek* en in 1947 verscheen van hem een bundel *De mens in de moderne wereld;* Huxley werd een van de voorgangers op de weg van de biologie naar het humanisme, die hij steeds is blijven volgen. In 1963 verscheen *Opstellen van een humanist* en in 1970 zijn *Memoires.*
Van 1946 tot 1948 was Huxley de — eerste — directeur van Unesco. Ook daarna heeft hij niet nagelaten internationale samenwerking te bevorderen. Ook pleitte hij steeds met klem voor geboortenregeling. Hij was weer een van de eersten die de bevolkingsexplosie zag aankomen en er voor waarschuwde. Hij was een voorstander van vrijwillige eugenetiek. Ook op het gebied van milieubehoud was hij zeer aktief.
Hij bleef tot het eind toe het wereldgebeuren met belangstelling volgen. Hij behield contacten met de Britse humanistische beweging waarvan hij ook ere-president was. Hij werd geridderd in 1958.
Het is duidelijk, dat Sir Julian een van de belangrijkste humanisten van onze tijd is geweest.

(uit: Humanist — J. v. Praag)

HUMANISTISCHE STICHTING SOCRATES

De Stichting is in het leven geroepen

- om de doordenking van de wetenschappelijke en culturele achtergrond van het moderne humanisme te bevorderen,
- om de mogelijkheden te scheppen voor een uitwisseling van gedachten omtrent de fundamentele vragen waarvoor het humanisme geplaatst wordt,
- Om door publikaties op wetenschappelijk niveau het moderne humanisme te verdiepen en te verbreiden.

Vormen van deelneming:

a. donatie van tenminste *f* 30,— per jaar ter ondersteuning van de bijzondere leerstoelen,
b. contributie van tenminste *f* 15,— per jaar.

Donateurs worden tevens als contribuanten beschouwd.

De stichting geeft uit

rekenschap

driemaandelijks tijdschrift voor wetenschap en cultuur, onder redactie van prof. dr. J. C. BRANDT CORSTIUS, prof. dr. H. FREUDENTHAL, mr. M. KNAP, P. KRUG, dr. J. VAN LONDEN, prof. dr. J. P. VAN PRAAG, prof. dr. B. W. SCHAPER, P. SPIGT, drs. R. TIELMAN.

Het abonnement loopt van 1 januari t/m 31 december. Abonnementsprijs *f* 25,—; losse nummers *f* 6,25.

Het adres van de Stichting Socrates en van de redactie en administratie van Rekenschap:
Oudegracht 152 - Postbus 114 - Utrecht. Telefoon (030) 318145.
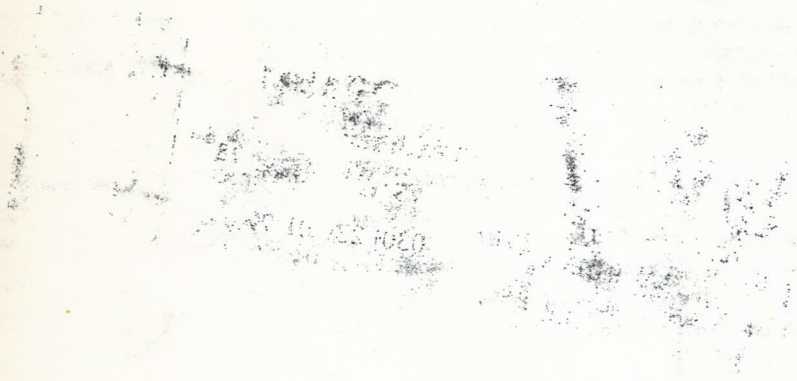
Voor betalingen van donaties, contributies en abonnementsgelden giro 58.22.93 t.n.v. de Humanistische Stichting Socrates.